

Sint-Michielsgestel

Oorlog en bevrijding

Herdenken in balans

Met grote waardering heeft het gemeentebestuur ondersteuning gegeven aan het initiatief van een aantal Gestelse burgers om de geschiedenis van ons dorp aan de Dommel tijdens de Tweede Wereldoorlog te beschrijven.

Deze publicatie is een waardevolle afsluiting van de herdenking van de bevrijding vijftig jaar geleden. Onze dank gaat uit naar de schrijvers en iedereen die aan deze uitgave heeft meegewerkt.

Omslag:
De Oude Toren met
het wachthuisje van de
luchtbescherming

Sint-Michielsgestel

Oorlog en bevrijding

Herdenken in balans

Drs. M.L.P. Kapteijns

Drs. G.A.Th. Seegers

Voorwoord

In 1994 herdachten wij – samen met een groot aantal oudstrijders – op grootse wijze dat Sint-Michielsgestel 50 jaar geleden van Duitse onderdrukking werd bevrijd. Het leek goed om in 1995, 50 jaar na het weer vrij worden van héél Nederland, op een andere manier aan oorlog en bevrijding aandacht te besteden. Vandaar dit boekje.

Bij het schrijven ervan stonden ons van meet af aan als doelstellingen voor ogen: het bieden van inzicht in de samenhang van de gebeurtenissen en ontwikkelingen die – nationaal en internationaal – leidden tot de afschuwelijke Tweede Wereldoorlog en het tegen die achtergrond plaatsen van wat er zich in Nederland in het algemeen en in Sint-Michielsgestel in het bijzonder rondom 'de' oorlog afspeelde.

De kennis daaromtrent van de na-oorlogse generatie en de jeugd van vandaag blijkt beperkt. Kennis en geheugen van hen die het "allemaal zelf meemaakten" lijken soms selectief en/of vervaagd. Ze vertonen in ieder geval leemtes. Die kunnen wij in het korte bestek van dit boekje niet allemaal opvullen.

Wat wij (wél) hebben geprobeerd, is een relaas voor te leggen, waarin van belang zijnde facetten en geleidingen naar evenredigheid hun plaats krijgen zodat een evenwichtig totaalbeeld ontstaat van 'de oorlog', als achtergrond waartegen zich het gebeuren in Sint-Michielsgestel afspeelde. Dat gebeuren logenstrafte overigens de vele malen gemaakte opmerking dat er in Sint-Michielsgestel eigenlijk niets gebeurd is. De inhoud van dit boekje wil de onjuistheid van die bewering laten zien.

Sint-Michielsgestel, mei 1995.

Drs. M.L.P. Kapteijns
Drs. G.A.Th. Seegers.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Inleiding *De Tweede Wereldoorlog in perspectief* 7
Europa 1870 - 1919 : Tweemaal oorlog
De vrede van Versailles

Hoofdstuk I *De lont gloeit : 1919 - 1939* 10
Duitsland
Hitler
Hitler-Duitsland

Hoofdstuk II *Nederland en de Tweede Wereldoorlog* 16

Hoofdstuk III *Sint-Michielsgestel en de Tweede Wereldoorlog* 21
A. Inval en bezetting 21
Beekvliet
De Ruwenberg
Persoonlijke ervaringen van Gestelnaren

B. De bevrijding 49
Het instituut voor Doven
Persoonlijke ervaringen van Gestelnaren
Balans

Nawoord 55

Inleiding

De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief

Geschiedenis is een proces van oorzaak en gevolg. Je kunt het heden niet van het verleden scheiden. Zo ligt ook de Tweede Wereldoorlog in het verlengde van wat eraan vooraf ging, namelijk een sedert 70 jaar in Duitsland uit zijn voegen gegroeide zucht naar herstel van een vermeend gekwetst eergevoel en van nationalistische geldingsdrang.

In de overtuiging dat Duitsland de hegemonie in Europa zou kunnen heroveren, lokte Bismarck, de kanselier van Pruisen als leidinggevende deelstaat van Duitsland, in 1870 een oorlog uit met 'concurrent' Frankrijk. Hij won en meende de superioriteit van zijn land te moeten bevestigen en te kunnen bestendigen, door in de Spiegelzaal van Versailles - sinds Lodewijk XIV het trotse symbool van Frankrijks wereldmacht - de Franse keizer af te zetten en (juist daar!) Duitsland weer tot keizerrijk te verheffen.

De toenmalige koning van Pruisen, Wilhelm I, werd keizer van het weer tot eenheid gebrachte Duitse Rijk. In feite bleef de leiding bij Bismarck, die door zijn opzettelijk vernederende aanpak de Fransen tot in het diepst van hun ziel gekwetst had. De Fransen zwoeren wraak! Bismarck wist door een ingewikkeld stelsel van internationale verdragen hun de kansen daartoe te ontnemen. Maar nadat hij door de van valse grootheidswaanzin bezeten en van zelfoverschatting overlopende en onbekwame Wilhelm II de laan was uitgestuurd, ging het (dus) langzaam maar zeker fout. Opgezweept nationalisme verdeelde meer dan dat verdragen konden bijeenhouden. Het belangrijkste van een en ander was een ware bewapeningswedloop tussen de twee rivalen Frankrijk en Duitsland; ieder met een aantal bondgenoten achter zich. Europa deelde zichzelf op in twee blokken. De vraag was niet meer óf maar waar en wanneer de bom zou ontploffen.

Die ontplofte - letterlijk - op 28 juni 1914 in Serajewo, onder de Oostenrijkse troonopvolger aartshertog Franz Ferdinand, die daarbij om het leven kwam.

Hoewel het een Oostenrijkse aangelegenheid was, nam Duitslands Wilhelm II direct het voortouw met het stellen van ultimata en

vervolgens met oorlogsverklaringen. Door op eigenbelang gebaseerde verdragen aan elkaar gebonden, was een groot aantal Europese staten voor ze het goed en wel beseften in een oorlog verwickeld: de Eerste Wereldoorlog, die in feite vooral een strijd was tussen Duitsland en Frankrijk.

Behalve de Verenigde Staten waren onder andere ook Engeland, België en Nederland neutraal. Wilhelm II speculeerde met name op de blijvende neutraliteit van de eerste twee.

Tot de tegenstanders van Duitsland behoorde, naast Frankrijk, ook Rusland. Daardoor doemde het gevaar op van een oorlog op twee fronten. Maar de keizer zei daarop al bij voorbaat zijn tactiek te hebben afgestemd. Hij zou eerst in een korte, snelle oorlog - een zogenaamde Blitzkrieg - in het westen Frankrijk uitschakelen om daarna in het oosten rustig het zich traag mobiliserende Rusland te verslaan. De hele operatie zou nog vóór Kerstmis 1914 begon zijn 'gepiept'.

Maar de enige die 'piepte' was Wilhelms Duitsland! In het oosten stonden 'die trage Russen' in augustus al in Pruisen en in het westen liep het niet zoals verwacht.

De Belgen, van wier neutraliteit de Duitsers zich niets aantrokken, leverden onverwacht hardnekkig weerstand. Bovendien sloot Engeland zich vanwege de schending van de Belgische neutraliteit aan bij de Geallieerden en stuurde troepen naar het West-front, waar Duitsland juist troepen moest weghalen om in eigen land de opmars van de Russen te stuiten.

Toen de Fransen onder leiding van generaal Joffre begin september de Duitse troepen, die Parijs tot op 40 kilometer waren genaderd, afstopten, ontaardde de 'Blitzkrieg' in een 'Sitzkrieg', een loopgravenoorlog over een frontbreedte van 800 kilometer, van de Noordzee tot de Zwitserse grens, waar tegenstanders elkaar afslachtten in talrijke bloedige offensieven, die niets opleverden. Het West-front werd één massagraf. Aan het Oost-front hadden de Duitsers, door gebrek aan strijdmiddelen aan Russische zijde, wel succes.

1917 werd het jaar dat de beslissing inleidde. In april van dat jaar besloten de Verenigde Staten, geprovoceerd door Duitsland, alsnog tot deelname aan de oorlog aan de zijde van de Geallieerden en stuurden enorme hoeveelheden aan manschappen en materiaal naar het West-front.

In Rusland kwam na de bloedige communistische revolutie daar, Lenin aan de macht. Hij besloot tot een wapenstilstand, die pas in maart 1918 overging in een vrede. De vrijgekomen Duitse troepen arriveerden echter te laat aan het West-front, waar de Geallieerden dankzij de Amerikaanse versterkingen stevig in opmars waren. Op

18 november 1918 ondertekenden de Duitsers hun capitulatie. Daarmee eindigde een oorlog, hún oorlog, die aan ruim 10.000.000 (!!) mensen het leven had gekost. De vrede zou nog nader geregeld worden door middel van een daartoe speciaal bijeen te roepen conferentie.

De vrede van Versailles

Op 12 januari 1919 werd in Versailles de vredesconferentie geopend. Deelnemers waren de afgevaardigden van 27 *overwinnende* staten. Verliezer Duitsland werd van praktische deelname uitgesloten en was alleen bij de slotzitting aanwezig. Ondanks de grote invloed van de tot gematigdheid manende Verenigde Staten en Engeland, was het toch vooral Frankrijk dat bij monde van de 77-jarige cynische minister Clemenceau - bijgenaamd 'Le Tigre' en sinds 1871 uit op wraak - de boventoon voerde. Het uiteindelijke compromis was navenant.

Duitsland kreeg, ten onrechte, de 'Alleinschuld' van de oorlog en dus moest, zoals Clemenceau het uitdrukte, de 'mof' ook betalen. De vrede werd eenzijdig opgelegd, gedictieerd. Het was voor Duitsland slechts een kwestie van slikken of stikken. Het kon alleen maar slikken.

Op aandrang van Clemenceau vond de ondertekening van het verdrag plaats in dezelfde Spiegelzaal van Versailles, waar Frankrijk in 1871 zo vernederd was. Het verschil was dat de verslagene (nu Duitsland dus) weliswaar onder druk van de mogendheden zelf zijn keizer al had afgezet en zelf de democratische republiek had uitgeroepen.

Dat mocht allemaal niet meer baten. Onder protest ondertekende Duitsland de even vernederende als vernietigende vrede. Het moest afstand doen van enorme strategisch en economisch belangrijke gebieden. Land-, zee- en luchtmacht werden ontbonden en dienstplicht verboden. De wapenindustrie moest totaal worden ontmanteld en herbewapening voorgoed worden uitgesloten. In de vorm van 'herstelbetalingen' moest Duitsland *alle* door de Geallieerden geleden oorlogsschade betalen. Ter handhaving van de vrede en ter bevordering van internationale samenwerking werd een Volkenbond opgericht (voorloper van de V.N.) waarvan Duitsland geen lid mocht worden.

Voor de meeste Duitsers werd de vrede van Versailles aanleiding tot wrok en haat jegens de overwinnaars en de democratische politici in eigen land, die ermee accoord waren gegaan. Een tijdbom dus, die 20 jaar later door Hitler tot ontploffing zou worden gebracht!

1919–1939: De Iont gloeit

Duitsland

De vrede van Versailles was de meest directe aanleiding tot de Tweede Wereldoorlog. Met name door de ontwikkelingen in Duitsland. Na de vlucht van de keizer en het aftreden van zijn regering, grepen de gematigde socialisten (S.P.D.) - na het neerslaan van een opstand van de Communisten - in november 1918 de macht. Zij proclameerden de Republiek en tekenden op 11 november de wapenstilstand. Er werden algemene verkiezingen gehouden voor het Parlement (de Nationale Vergadering). Dat kwam, omdat het in Berlijn nog onrustig was, in Weimar bijeen. Daar stelde het in 1919 de eerste democratische grondwet in de geschiedenis van Duitsland vast. Daarmee was de zogenaamde 'republiek van Weimar' een feit. Die zou voortbestaan tot 31 januari 1933.

De goede wil van de nieuwe bestuurders was groot. Maar groot was ook de last van de opgelegde 'herstelbetalingen', die het totaal verarmde en internationaal geïsoleerde Duitsland, ondanks een aantal verlagingen, niet kon opbrengen.

Was de financieel-economische ontwikkeling desastreus, ook politiek kreeg het 'nieuwe' Duitsland geen kans om wortel te schieten. Het buitenland, en met name de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk, deed geen enkele moeite om de zelf opgedrongen democratie een helpende hand toe te steken. In het binnenland werd de jonge republiek door zowel de communisten (extreem links) als de nationalistische (extreem rechts) fel belaagd. De laatsten deden in 1920 een poging tot een staatsgreep. Die werd verijdeld.

Het jaar 1923 was in alle opzichten een dieprepunt:

- Duitsland kon aan de opgelegde betalingsverplichtingen niet meer voldoen, voor Frankrijk reden om - als onderpand - het Rijnland te bezetten;
- een 'hollende' inflatie ruïneerde miljoenen kleine burgers en arbeiders;
- op 9 november pleegde Adolf Hitler met een aantal trawanten in München een staatsgreep. Die mislukte weliswaar maar de straf die de leider opgelegd kreeg wegens landverraad - 5 jaar vestingsstraf, waarvan 6 maanden effectief en de rest als 'proeftijd' zonder dat de

publieke opinie zich daartegen verzette - was een duidelijk signaal dat heel veel Duitsers hun geloof in de breedsprakige en aarzelende democratie verloren hadden en rijp begonnen te worden voor een alternatief, dat betere uitzichten beloofde.

Toch bleef de grote omwenteling nog even uit.

In 1924 veranderde er ineens heel veel ten goede. Dankzij enorme financiële hulp van met name de Verenigde Staten, was er sprake van een opzienbarend economisch herstel, dat het vertrouwen in de regering bij veel Duitsers weer deed opleven. Toen, daarnaast, Duitsland door een veelheid aan verdragen ook nog uit zijn politieke isolement werd bevrijd, leek de 'Republiek van Weimar' alsnog een kans van slagen te hebben.

Helaas werd door de economische wereldcrisis van 1929 het nog broze herstel abrupt teniet gedaan. Duitsland tuimelde in een afgrond, die dieper bleek dan die waaruit het bezig was naar boven te klauteren. De ontredde was algemeen en totaal. Het volk was nu echt rijp voor het aantreden van 'de sterke man', die knopen kon doorhakken en zekerheden kon bieden. Die man diende zich aan in de persoon van Adolf Hitler.

Hitler

Adolf Hitler was Oostenrijker van geboorte. Zijn jeugd was niet gelukkig. Op school ging het niet zo best en in Wenen werd hij tot twee maal toe afgewezen voor de Kunstacademie. Dat maakte hem bitter, ontevreden en wantrouwend ten opzichte van anderen.

Tussen zijn 18^e en 23^e levensjaar verbleef Hitler in de Oostenrijkse hoofdstad, die toen een haard was van antisemitisme. Daar en toen maakte hij zich de jodenhaat eigen, die met zijn persoon vereenzelvigd zou worden. Een andere 'vrucht' van die Weense jaren was zijn Grootduits Nationalisme. Zijn ideaal was een groot Duits rijk, waarin ook Oostenrijk zou moeten opgaan.

In 1913 ontvluchtte hij zijn vaderland om de dienstplicht daar te ontlopen. Hij vestigde zich in München, waar hij zich als vrijwilliger meldde voor het Duitse leger, om vervolgens als ordonnans aan het West-front te worden ingezet. Hij bracht het tot korporaal en kreeg, nadat hij in 1918 voor de tweede maal gewond in het lazaret was beland, vanwege betoonde persoonlijke moed het 'IJzeren Kruis'.

Totaal ontgoocheld door de Duitse nederlaag, die volgens hem alleen het gevolg was van een samenzwering tussen de socialistische regering - 'novembermisdadigers' noemde hij hen - de joden en de communisten, nam hij in het hospitaal het meest rampzalige besluit van zijn onzalig bestaan: hij besloot politicus te worden!

Het enige doel dat hem daar voor ogen stond, was Duitsland weer op

te stuwen naar wereldmacht om zo de schande van Versailles uit te wisselen. De meest effectieve manier om dat doel te verwezenlijken was volgens hem, dat hij zo snel mogelijk zélf de politieke touwtjes in Duitsland in handen zou krijgen. Op zijn eigen manier nam hij de kortste weg:

- in 1919 werd hij in München lid van de verboden ultra-rechtse splinterpartij, de 'Deutsche Arbeiter Partei';
- in 1920 werd hij Führer en dus persoonlijke allesbesliser van zijn tot National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei omgedoopte D.A.P.. Het programma dat hij presenteerde droop van haat tegen het 'Dictaat van Versailles', de Weimardemocratie, de joden, de communisten en de kapitalisten.

Verblind door de bijval die hij in Beieren kreeg, besloot Hitler tot 'de grote sprong' en deed hij, met steun van enige trawanten, in 1923 een poging tot een staatsgreep, een operette-achtige éénakter, waarbij al na de ouverture het doek viel.

Van het proces tegen hem wegens landverraad aangespannen, maakte hij een propagandastunt. Een en ander werd door de rechters 'beloond met 5 jaar vestingsstraf, waarvan 6 maanden effectief en de rest als 'proeftijd'!! Het half jaar van vijf-sterren-luxe in de vesting Handsberg was voor hem net voldoende om zijn verderfelijke ideeën en het daaraan gekoppelde programma in boekvorm vast te leggen. 'Mein Kampf' gaf hij als titel aan het boek, dat de bijbel werd van het Nationaal Socialisme.

Volgens Goebels was het het méést verkochte, maar het minst gelezen boek in Duitsland. Hadden de Duitsers en de politici elders in Europa het maar wél gelezen én serieus genomen ... Na zijn vrijlating - december 1924 - besloot Hitler van tactiek te veranderen. Vanaf dat moment, zei hij, zou hij langs democratische weg trachten zijn idealen te verwezenlijken. Hij had het tij niet mee. Duitsland maakte juist een periode door van flink herstel. Maar toen door de economische wereldcrisis van 1929, die Duitsland ongenadig trof, steeds meer Duitsers het vertrouwen in de democratie voorgoed verloren, ging het hem en N.S.D.A.P. steeds beter. In 1930 ging die partij bij de Rijksdagverkiezingen van 20 naar 107 zetels. In 1931 (!) liet Hitler zich tot Duits staatsburger naturaliseren om zich meteen kandidaat te stellen voor het presidentschap. Hij verloor in 1932 weliswaar van de regerende president Von Hindenburg, maar hij kreeg wel ruim 13 miljoen stemmen tegen Von Hindenburg ruim 19 miljoen. Vier maanden later kwam hij in de Rijksdag tot 230 zetels (van de 608) en nog eens zeven maanden daarna werd de N.S.D.A.P. met 288 zetels (van de 647) de grootste partij. Na een paar pogingen om een stabiele

regering te vormen, kon president Von Hindenburg niet anders meer dan 'Der Korporal' zoals hij Hitler noemde, te benoemen tot Rijkskanselier (minister-president).

Hitler - Duitsland

Op 30 januari 1933 werd het kabinet Hitler beëdigd en was de Machtsübernahme, waarvan hij sinds 1918 had gedroomd, een feit. Hitler sprak van een nieuw duizendjarig rijk; Das Dritte Reich. Binnen 2 maanden was Duitsland een dictatuur. Toen president Von Hindenburg in 1934 stierf, verenigde Hitler als Führer en Reichskanzler de functies van staatshoofd en regeringsleider in zijn persoon en kon hij vorm en inhoud gaan geven aan zijn slogan: 'Ein Volk, ein Reich, ein Führer'. Bestuur, leger, cultuur, economie en samenleving werden 'eingeordned' in de totalitaire nazi-staat.

De meeste Duitsers staarden zich blind op de snelle teruggang van de werkeloosheid en gingen er bewust of onbewust aan voorbij dat dienstplicht, wapenindustrie, aanleg van Autobahnen en het streven naar autarkie voor wat betreft de produktie van strategische grondstoffen in feite direct waren gericht op oorlog. Maar brood was nu eenmaal brood.

De kreet 'Heim ins Reich' - het weer in één rijk bijeenbrengen van alle Duitsers waar die in Europa ook woonden - sprak hen even sterk aan als de roep om 'Lebensraum' - de noodzaak van economische leefruimte voor het Duitse volk, met name in Oost-Europa - zonder zich ook hierbij weer te (willen) realiseren, dat beide zelfs op een aanvalsoorlog aanstuurden.

Hitler was er zich terdege wél van bewust. En op de golven van een steeds en overall georganiseerd gescandeerd 'Sieg heil' dwong hij in onfeilbare zelfgenoegzaamheid iedereen met hem mee te drijven naar zijn illusie: een Ariësch Groot-Duitsland.

Hij begon meteen met het isoleren en uitschakelen van 'Volksfremde' elementen. Men name joden en zigeuners, maar ook kritische Ariërs werden slachtoffer van zijn terreur, executies en concentratiekampen. Wie daaraan wilde ontkomen, moest meehuilen met de wolven in het bos. En dat deed de grote meerderheid van het Duitse volk; uit overtuiging, uit onzekerheid, uit eigenbelang, uit slapheid of uit angst.

Om de schijn op te houden riep Hitler steeds maar weer dat hij alleen op vrede uit was. Sommige daden leken dat ook te bevestigen. Dit tot grote opluchting van de Verenigde Staten, die zich buiten de verwickelingen in Europa wilden houden en van Engeland en Frankrijk, die - vermoeid en uitgeput door de voorbije

oorlog - zelf met enorme interne moeilijkheden kampten. Ze wilden niets liever dan de vredesboodschappen van Hitler geloven en waren bereid door het doen van redelijke concessies de vrede te bewaren. Hitler legde hun houding uit als zwakte en vond er een stimulans in om brutaal zijn eigen weg te gaan. Maar in feite was in Duitsland alles gericht op een zo gunstig mogelijke uitgangssituatie bij een doelbewuste oorlog.

Aan woorden en daden van de Führer viel voor een logisch denkend mens geen touw vast te knopen. Ter illustratie een paar van zijn stappen naar 'vrede':

1933:

Hitler stapt uit de Volkenbond wanneer die zich verzet tegen Duitse herbewapening;

1934:

1. Hitler 'zuivert' de S.A. - zijn knokploegen van geüniformeerde bruinhemden, die hem mede aan de macht hadden geholpen - door de leiders ervan die teveel macht wilden hebben door de S.S. te laten executeren (de zogenaamde 'nacht van de lange messen');
2. Hij sluit om Frankrijk te sussen een niet-aanvals- c.q. vriendschapsverdrag voor 10 jaar met Polen, dat hem als oorlogsdoel al lang voor ogen staat;
3. Hij ondersteunt de nazi-staatsgreep in Oostenrijk, waarbij kanselier Dolfuss wordt vermoord. De poging mislukt, maar toch;
4. Na de brand in het Rijksdaggebouw legt hij de schuld daarvan bij de communisten; zij zijn staatsvijand nummer één en Rusland vormt de grootste bedreiging van buitenaf;

1935:

1. Hitler vaardigt zijn 'Neurenberger wetten' uit die aan joden het staatsburgerschap ontnemen;
2. Hij kondigt openlijk de herbewapening af en voert algemene dienstplicht in. De Wehrmacht zal zijn 'Vredesleger' vormen;
3. Hij sluit, om Engeland te sussen, een vloot-accoord met dat land;

1936:

1. Hitler gaat over tot remilitarisatie van het Rijnland, wat de Volkenbond hem verboden had;
2. Hij sluit met de fascistische Mussolini het zogenaamde AS-verdrag en met Italië en Japen het tegen Rusland gerichte Anti-Komintern-pact;
3. Hij verleent militaire steun aan de - eveneens - fascistische generaal Franco in de Spaanse burgeroorlog;

1937:

Hitler besluit om Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije binnen 5 jaar te bezetten;

1938:

1. Hitler grijpt de kans aan om, na de moord op een lid van de Duitse ambassade in Parijs door een joodse jongen, een 'spontane uitbarsting van volkswoede' te organiseren, waarbij 200 joodse synagogen in vlammen opgaan, duizenden joodse winkels en huizen worden vernield en tientallen joden worden vermoord;
2. Hij annexeert Oostenrijk, dat een provincie wordt van Duitsland. Seyss-Inquart wordt er kanselier;
3. Hij sluit, onder bemiddeling van Mussolini, in München een verdrag met Engeland en Frankrijk over Tsjecho-Slowakije en neemt het Sudetengebied in;

1939:

1. Hitler neemt de rest van Tsjecho-Slowakije in;
2. Hij dwingt Litauen tot 'teruggave' van het Memelgebied.

Engeland en Frankrijk kunnen een en ander niet meer plaatsen in het redelijke verlangen naar de Heim-ins-Reich-politiek van Hitler. De maat is vol. Hun geloofwaardigheid staat op het spel.

In de wetenschap dat hij ook Polen wil innemen, garanderen zij de onafhankelijkheid van dat land. Een aanval op Polen zal oorlog betekenen. Om die dreiging af te wenden sloot Hitler een niet-aanvalsverdrag met vijand nummer één: het communistisch Rusland!

In een geheim gehouden afspraak komen beide overeen dat Duitsland West-Polen en Stalin Oost-Polen, Finland, Estland, Letland en Litauen zal mogen bezetten. Als 'toegift' zal Duitsland olie en graan uit Rusland mogen betrekken.

Een dreiging van een oorlog op 2 fronten lijkt zo te zijn voorkomen. Althans voorlopig want geen van beide verdragspartners is van plan ten opzichte van de ander echt de vrede te bewaren. Maar het verdrag gaf beide de benodigde tijdwinst.

Met die zekerheid én de overtuiging dat de Verenigde Staten afzijdig zouden blijven en Engeland en Frankrijk zich (nog) geen oorlog konden veroorloven, viel Hitler op 1 september 1939 Polen binnen.

Nederland en de Tweede Wereldoorlog

Voor de Tweede Wereldoorlog had Nederland een politiek gevoerd van strikte neutraliteit. Bij verdragen bleef ons land 'afzijdig' en ook in het diplomatieke verkeer werd die neutrale houding steeds benadrukt en bevestigd.

Door een aanpassing in het Duitse aanvalsplan - de Duitsers besloten in 1914 via België in plaats van via Nederland naar Frankrijk door te stoten - bleef onze neutraliteit gehandhaafd. Dat was meer geluk dan wijsheid.

Het bleef voor de Nederlandse regering tot 1918 voortdurend een kwestie van 'schipperen' tussen de Centralen (Duitsland en zijn bondgenoten) en de Geallieerden (Frankrijk en Engeland met hun bondgenoten), om neutraal te kunnen blijven.

Meer nog dan politiek kwamen we economisch 'in de klem'. Enerzijds was Duitsland onze belangrijkste handelspartner anderzijds wilden de Geallieerden voorkomen dat Duitsland via Nederland goederen kon betrekken die voor zijn oorlogsvoering van belang konden zijn. En naar Duits oordeel was dat bijna alles! De Nederlandse economie kelderde dus enorm; maar we kwamen, relatief, redelijk door de Eerste Wereldoorlog heen.

Gedurende het zogenaamd Interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, bleef Nederland vast houden aan zijn politiek van strikte neutraliteit. Tegelijkertijd echter bleef Duitsland ook onze belangrijkste handelspartner. En dat laatste bepaalde onze voorzichtige 'kost-gaat-voor-de-baat-politiek' na 1918.

De economische crisis die in 1929 in Amerika tot explosie kwam en daarna in de hele wereld vernietigend om zich heen greep, verstoorde ondanks al onze tegemoetkomendheid, in het begin van de dertiger jaren uiteindelijk toch zowel de economische als politieke relaties met Duitsland.

Het Duitse streven naar autarkie, economische zelfverzorging, drukte Nederland nog dieper in een algemene depressie, terwijl het snel aan de macht gekomen Nationaal Socialisme van Hitler zijn streven naar 'raszuiverheid' en zijn politiek van eerherstel en 'Lebensraum' spuide en duidelijk uit was op een oorlog. De in 1931 onder invloed van de ontwikkelingen in Duitsland ontstane Nationaal Socialistische Beweging onder leiding van Anton Mussert onderschreef de Duitse ideeën voor een groot deel.

**Mobilisatie 1939.
Militairen van het
Regiment Wielrijders
in de Nieuwstraat**

Maar de Nederlandse regering benadrukte nóg krachtiger haar principiële houding van neutraliteit en probeerde haar relatie met Nazi-Duitsland zo correct mogelijk te houden, hoewel de publieke en de politieke opinie steeds meer vraagtekens plaatste bij die opstelling. Behalve de lange periode van (niet geschonden) neutraliteit, heeft ook het door de Eerste Wereldoorlog sterk toegenomen antimilitarisme de defensiepolitiek van ons land grotendeels bepaald. Defensie was (te) lang de (te) magere sluitpost geweest van de begroting. Vandaar dat het met de landsverdediging droevig was gesteld.

Toen in de tweede helft van de jaren dertig Hitlers agressieve bedoelingen steeds duidelijker werden, kwam er - met steun van de pacifistisch ingestelde S.D.A.P. (Sociaal Democratische Arbeiders Partij) meer geld beschikbaar. Maar dat was té weinig en de ommekeer kwam - zoals zou blijken - vooral té laat.

Op 28 augustus 1939, drie dagen vóór de Duitse inval in Polen, kondigde de Nederlandse regering een algemene mobilisatie af. Alle mannen die tussen 1924 en 1939 dienstplichtig waren geweest, moesten zich in verschillende kazernes melden, om, zonedig, onze neutraliteit te verdedigen. Maar Hitler, op de hoogte van de zwakheid van Nederland, had lak aan alles wat wij dachten en deden. Op 10 mei 1940 viel hij ons land binnen en maakte

daarmee een einde aan de droom van 'eeuwigdurende neutraliteit' die wij sinds 1830 - toen er een einde kwam aan de oorlogstoestand met België - zo minzaam hadden gekoesterd. Het ontwaken uit die droom was hard. En met onze landsverdediging was het dus, zoals gezegd, droevig gesteld.

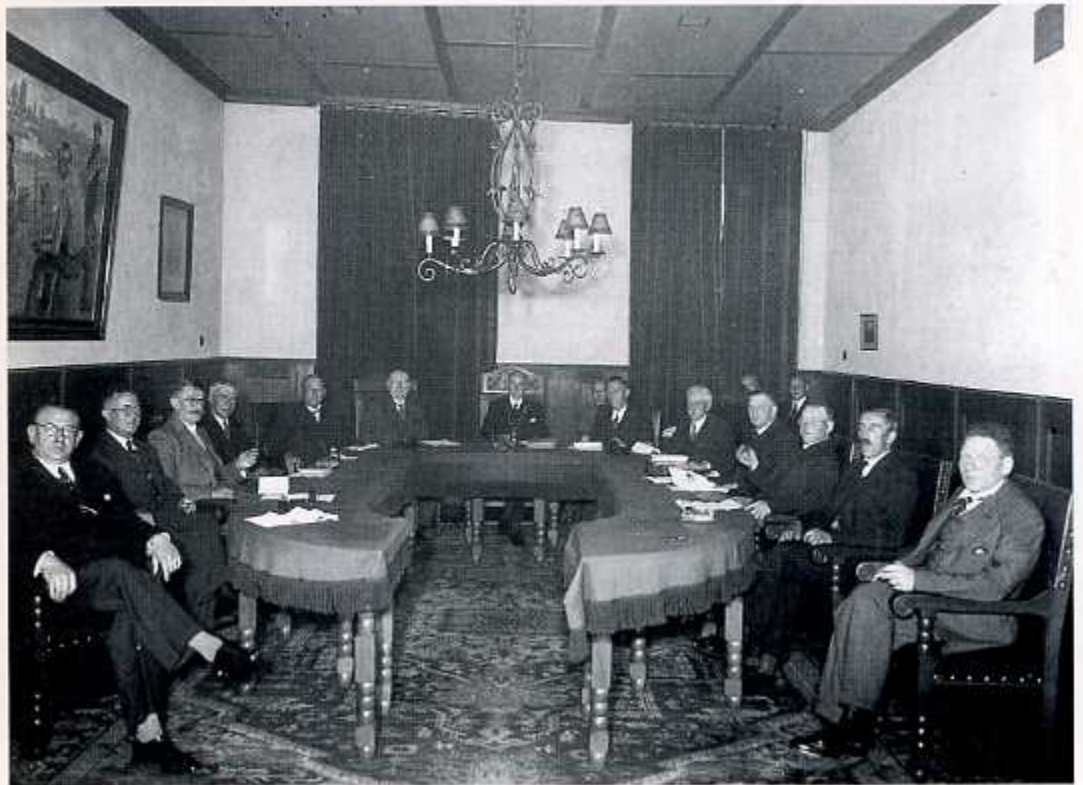
Het leger was te lang verwaarloosd om effectief een vuist te kunnen ballen en zee- en luchtmacht konden aan hun naam geen inhoud geven. We hadden geen tanks. Er was een algemeen tekort aan wapens, transportmiddelen, schepen en vliegtuigen. En wat we aan die oorlogsmiddelen wel hadden, was praktisch allemaal verouderd.

Verouderd - en dus achterhaald - was ook onze verdedigingsstrategie, die, met zijn met name door de natuur bepaalde linies niet berekend was op een aanval van goed getrainde en modern bewapende soldaten met behulp van tanks, moderne vliegtuigen en parachutisten die achter de linies gedropt werden.

De grootste eer die er voor de 300.000 Nederlandse militairen te behalen viel, lag in persoonlijke inzet en moed en in de vaste wil bij hen, om de Duitse overvallers zo lang en hardnekkig mogelijk de voet dwars te zetten. Op die inzet en hardnekkigheid hadden de Duitsers niet gerekend! Hun plannetje om de Koninklijke familie en de regering in een 'Blitz-operatie' gevangen te nemen om Nederland zó in de kortste keren op de knieën te dwingen, zagen ze daardoor mislukken. Koningin en regering konden op 13 mei naar Engeland ontkomen en door de tegenstand van het Nederlandse leger werd de Duitse opmars vertraagd. Gefrustreerd en boos grepen de Duitsers, om een beslissing te forceren, naar een - hun aard kenmerkend - boosaardig en gruwelijk middel: op 14 mei werd Rotterdam, nadat het zich al had overgegeven, gebombardeerd. Toen ook andere steden met eenzelfde lot werden bedreigd, bleef de Nederlandse opperbevelhebber, generaal Winkelman, niets anders over dan te capituleren. De ongelijke strijd had 2.000 soldaten en 2.500 burgers het leven gekost.

Met het ondertekenen van de overgave op 15 mei 1940 werd Nederland onderdeel van het Duitse Rijk. Het militaire gezag kwam in handen van generaal Christiansen. Seijss-Inquart, de schijnheilige handlangster van Hitler, die eerder in Oostenrijk het nazi-regime vorm had gegeven, werd met dezelfde opdracht als Rijkscommissaris de hoogste burgerlijke autoriteit in ons land. Hij spon het web, waarin wij bijna 5 jaar lang verstrikt zouden zitten.

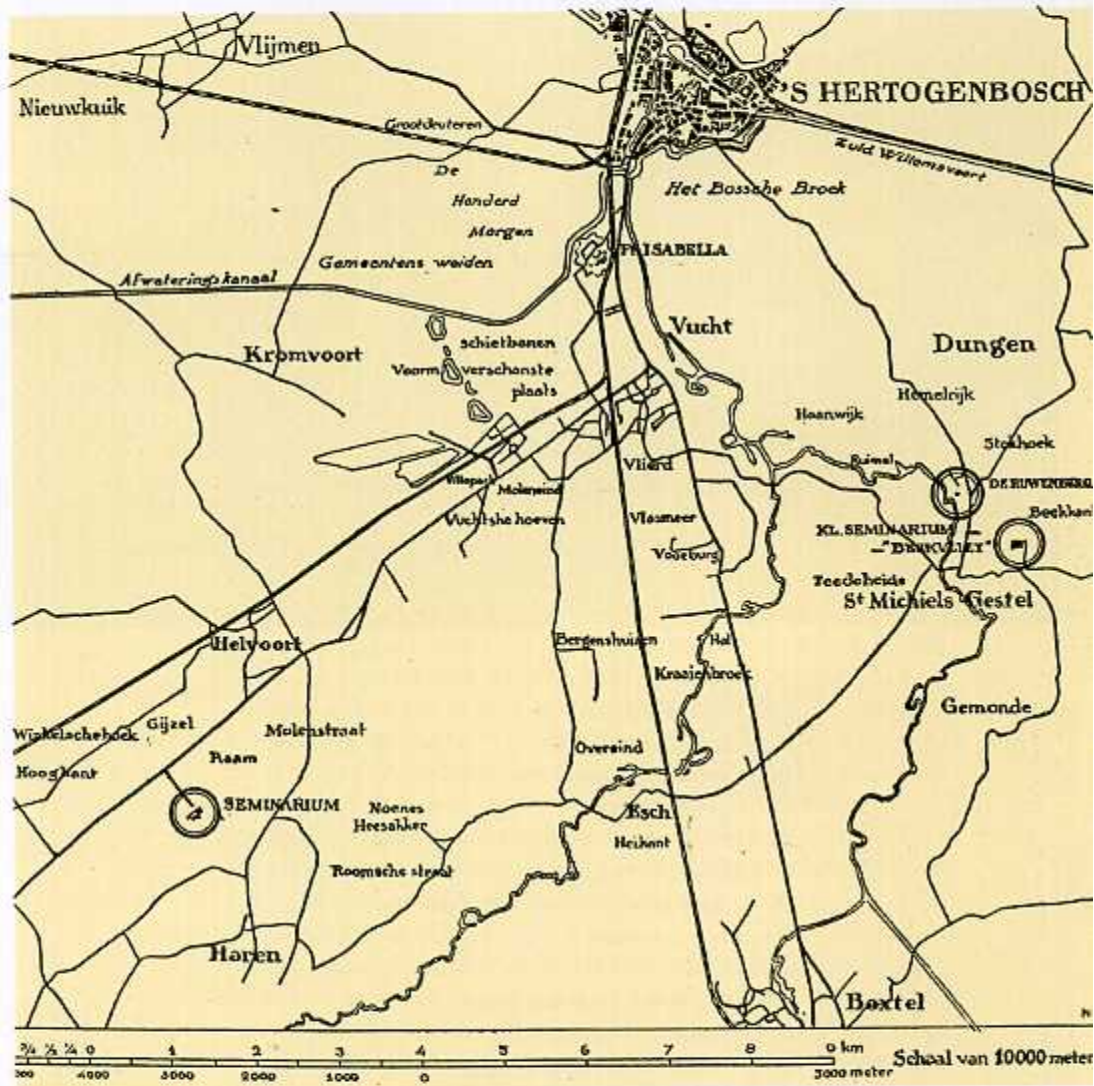

Laatste vergadering van de
gemeenteraad voordat de
bezetter het bestuur overnam.

Van links naar rechts:

M. Hoes,
W. Kapteijns,
M. van Griensven,
H. van Rooy-Goossens,
C. Schellekens,
wethouder H. van Rooy-van Dam,
burgemeester H. Roelofsz,
gemeentesecretaris F. Schellekens,
M. van der Linden,
M. Maas,
L. Kuys,
M. Venrooy,
A. Willekens;
achter midden:
C. Spierings, verslaggever.

Hoofdstuk III

Sint-Michielsgestel en de Tweede Wereldoorlog

A. Inval en bezetting

De situatie in Sint-Michielsgestel werd voornamelijk bepaald door de aanwezigheid van de twee gijzelaarskampen op Beekvliet en de Ruwenberg.

Met kamp Haaren, waar de Duitsers het Groot-seminarie van het Bisdom 's-Hertogenbosch hadden gevorderd, stonden ze als 'de Brabantse Kampen' bekend. Daar waren de grootse groepen gijzelaars van Nederland bijeengebracht. Toen kamp Haaren in januari 1943 werd opgeheven, concentreerde het hele gebeuren rond de 'Brabantse' gijzelaars zich in Sint-Michielsgestel.

In Nederland werden veel burgers gegijzeld. Ruim 1.700 van hen verbleven korter of langer in één of meer van de Brabantse Kampen. Dat waren allemaal mannen. Er waren 2 categorieën:

- a. de zogenaamde Indische gijzelaars en
- b. de zogenaamde anti-verzet-gijzelaars.

De eersten kwamen na enige omzwervingen uiteindelijk in de 'Ruwenberg' terecht; de tweeden belandden direct of via Haaren op Beekvliet. Beide groepen kenden hun eigen trieste verhaal. Hier een summier schets daarvan.

Beekvliet

Op 4 mei 1942 werden om het hele land in een bliksemactie 450 mannen uit alle geledingen van de samenleving gearresteerd en op transport gesteld. Ze wisten niet waarheen en de meesten niet waarom. Ze belandden in Sint-Michielsgestel, waar ze werden ondergebracht in Klein-seminarie Beekvliet, dat daartoe al in april door de Duitsers was gevorderd. Daar werd hen medegedeeld dat ze gijzelaars waren en met hun leven borg stonden voor verzets- of sabotagedaden door anderen gepleegd. Slechts weinigen geloofden dat die anderen zich door hun vangenneming daarvan zouden laten weerhouden. Zij zouden gelijk krijgen. De meesten konden of wilden niet geloven dat de Duitsers werkelijk over zouden gaan

tot liquidatie van mensen die aan het verzet part noch deel konden hebben. Ze waren ervan overtuigd dat hun internering bedoeld was als dreiging en intimidatie, om gewelddadige acties tegen de bezetter te voorkomen. Zij zouden ongelijk krijgen.

Bij aankomst in kamp Beekvliet bleek weinig te zijn geregeld. Zo moesten de gijzelaars zelf maar zien hoe ze het leven van alledag invulling gaven. Eén ding was hen direct al duidelijk, namelijk dat verveling dodelijk zou zijn voor hun mentale gesteldheid. En dus begonnen ze meteen driftig te zoeken naar 'invulling van de vane ledigheid'. Er werd geïnventariseerd welke mogelijkheden er waren om zo snel mogelijk te beginnen met lezingen en cursussen, waarvoor meteen een rooster werd opgesteld. Op zaterdag 9 mei 's avonds hield Anton van Duinkerken de eerste lezing. Over Brabantse humor! Maar het bleef die eerste week - onder proviso-
rische leiding - toch vooral een kwestie van zoeken náár maar niet vinden van structuur in het kleine met prikkeldraad omgeven en door gewapende wachtposten 'beveiligde' wereldje van slechts enige hectaren groot, dat bevolkt werd door zo'n 450 bijeengedreven eenlingen die, meer nog dan met de (on-)zinnigheid van hun internering, bezig waren met hun angsten en zorgen omtrent die-
baren van wie ze zonder vorm van proces gescheiden waren. Op 11 mei begon het kamp te leven, in twee belangrijke opzichten, écht.

Voor de eerste keer werd een algemeen appèl gehouden. De gijzelaars moesten zich daartoe in alfabetische volgorde opstellen. Ieder die er behoefte aan had, mocht daarbij argumenten aandragen waardoor hij naar zijn mening in aanmerking kon komen voor ontslag. Als geldige redenen werden door de geüniformeerde appèlmeester onder andere aangegeven: het lidmaatschap van de N.S.B. of het N.V.V.; een functie in de Landstand of moeilijke gezinsomstandigheden. Maar bij dat laatste moest het dan wel gaan om een gezin met tenminste 15 kinderen waarvan er 5 of meer in het ziekenhuis lagen! In cynisme waren ze sterk, de mannen met de hoge petten.

Meer bepalend voor het kampleven was de aankomst die dag van de Indische gijzelaars - de zogenaamde 'Buchenwalders', waarover straks meer - uit kamp Haaren. Ze vormden een bonte en merkwaardige stoet waarin een enorme hoeveelheid bagage werd meegevoerd, zoals: 2 piano's, een filmapparaat, een luidsprekerinstallatie, tuinstoelen, tuingereedschap, bloemen, platen, een bibliotheek van meer dan 2.000 boeken, 2 poezen én een orgel, waarop direct na het uitladen één van de 197 'nieuwkomers' enthousiast allerlei (uitsluitend vaderlandse) liederen begon te spelen. Voor de verbaasde anti-verzet-gijzelaars was hun gedrag van een ongelofelijke uitdagende onverschilligheid en eigenzinnigheid. Maar met

hun kampervaring van 22 maanden kenden zij exact de grenzen van wat ze zich wél en niet konden permitteren. Voor de anti-verzet-gijzelaars golden trouwens ook andere normen. Maar daarover elders. De 'Buchenwalders' werden vanwege hun ervaring direct erkend als de natuurlijke vormgevers van het kampleven. Zij namen de leiding bij het inrichten van het kamp, bij het organiseren van activiteiten die de mensen geestelijk en lichamelijk moesten bezighouden en verstrooien én bij het instrueren omtrent dagelijkse kampzaken zoals poetsen, afwassen en koken. Vooral dat laatste bleek van groot praktisch nut. Men was daardoor voor wat het eten betreft niet meer zo uitsluitend aangewezen op het warm eten uit de kampkeuken, de zogenaamde 'flots'; een soepachtig aftreksel van kool en/of groene erwten, bonen en aardappelen. Soms werden ze getrakteerd op 'edelflots'; hetzelfde aftreksel met snippers restvlees.

Ook de kampleiding kwam, op verzoek van de 'Kommandantur' in handen van twee Indische gijzelaars - Mennes en Rupke - die dezelfde taak ook al in Buchenwald en Haaren hadden uitgeoefend. Zij vestigden zich in kamer I van de ziekenafdeling en vormden de schakel tussen de 'Voorbouw' waar de Kommandant en zijn dienstkloppers waren ondergebracht en geïnterneerden. Hun taak was moeilijk. Bij alles wat ze (namens de gijzelaars) deden, moesten ze rekening houden met de verlangens van hun mannen en het bij de Kommandant haalbare. Hun wijze van optreden stond soms pittig ter discussie.

Om hen bij te staan en om als vertrouwenselement hun contact tussen leiders en gijzelaars te bevorderen, werd een gekozen Commissie van Advies in het leven geroepen die over allerlei zaken van belang geregeld overleg voerde met de twee leiders. Om mededeling te doen van wat zij vond dat medegedeeld moest worden, maakte de kampleiding kwistig gebruik van de luidsprekerinstallatie. De bewoners waren van dat voortdurende gebulder niet bijzonder gecharmeerd. Wat moest, moest; maar voor de rest wilden ze met rust gelaten worden; om een boek te lezen, een brief te schrijven, rustig te praten of te slapen en alleen met eigen gedachten bezig te zijn.

De sfeer in het kamp werd bepaald door een aantal verschillende factoren. In dit relaas kunnen we daarvan slechts een algemene indruk geven.

Kamp Beckvliet was, zoals gezegd, relatief klein. Het was in geen enkel opzicht berekend op een zo groot aantal bewoners. Dat gold voor het met prikkeldraad omgeven terrein even sterk als voor het gebouwencomplex zelf, dat met zijn rommelig aaneengebreide onderdelen en vele gangen voor iedereen aanvankelijk meer weg had van een doolhof. De gijzelaars die direct naar Beckvliet waren

**Seminarie
'Beekvliet',
in de oorlog
gijzelaarskamp**

gebracht wisten niet beter en de 'Haarinezinnen' waren in alle opzichten meer comfort gewend. Maar beiden voelden ze gelijkelijk de druk van het isolement en beiden hadden ze het er even moeilijk mee, dat er letterlijk en figuurlijk geen ruimte was voor enige privacy. Dag en nacht zaten ze op elkaars lip. 's Nachts, dicht op elkaar gepakt in de slaapruinten, keken ze tegen elkaar aan, hoorden ze elkaars stemmen en lichaamsgeluiden en roken ze elkaar. Overdag, binnen én buiten, was er ook altijd die andere; al was het maar door de luidsprekers. Nooit was er een plekje om alleen te zijn en waar de stilte was om in zichzelf te keren, terwijl juist daaraan de behoefte zo intens was. Daarbij kwamen nog de plagerijen en bedreigingen van 'personeel en bazen'. Het hele gedoe maakte de gijzelaars nerveus en prikkelbaar. De grondstemming in het kamp was gevarieerd; aanvankelijk – bij de komst van de Indische Nederlanders – was die opgewekt; maar allengs kenterde die. Mensen waren verstrooid, somber, grinnig en zwijgzaam, of juist geforceerd uitgelaten; maar steeds was er sprake van een zekere gespannenheid. Altijd was er die prikkeldraad, altijd die bewakers, altijd die opgedrongen vreemde wil en altijd die martelende onzekerheid over het eigen lot en dat van degenen die ze achter hadden moeten laten.

Slechts in één opzicht vormden de gijzelaars van Beekvliet een

eenheid: het waren louter mannen. Voor de rest hadden ze de meest verscheiden sociale, politieke, maatschappelijke, intellectuele en religieuze achtergronden. Samen vertegenwoordigden ze zo'n 100 verschillende, vaak zeer uiteenlopende, beroepen. Ze vormden ook niet een eenduidige groep, zoals bijvoorbeeld van politieke gevangenen. In dat geval zou er sprake geweest zijn van een samenbindende factor.

Nu liep er, nog los van de onderlinge verschillen, een scherpe scheidingslijn tussen de Indische gijzelaars en de anti-verzet-gijzelaars. De eersten stonden onder internationaal toezicht en verloren gaandeweg hun 'tactisch belang'. Ze werden behandeld als krijgsgevangenen en hadden als zodanig privileges die de tweeden, wier lot bovendien veel onzekerder was, niet hadden. In hetzelfde kamp werd gemeten met twee maten. Vooreerst loste men dat onder elkaar soepel op. Dat zou later anders worden.

De mentale scheidingslijn tussen de beide groepen was bijna even scherp als de feitelijke. De 'Buchenwalders' voelden zich met hun ervaringen superieur aan de 'groentjes' van Beekvliet, die met hun positie (nog) niet goed raad wisten en die op hun beurt - in hun enthousiasme om van meet-af-aan de dreiging van een mentale verwording tegen te gaan - hun 'Indische' medegevangenen wat medelijdend beschouwden als een groep door de gevangenis murw geslagenen waar de fut uit was. Of het ene nu meer of het andere minder waar is doet niets af aan de conclusie dat al met al de samenhang tussen de gegijzelden van Beekvliet in zijn geheel genomen gering was en niet verder reikte dan enige onderlinge groepsvorming.

Een belangrijke, bijkomende factor was ook nog, dat de kamp-populatie steeds van samenstelling veranderde doordat te pas en te onpas kleinere of grotere groepen gijzelaars in vrijheid werden gesteld en anderen op Beekvliet werden geïnterneerd.

De organisatie van het kampleven was zeer medebepalend voor de sfeer. Voor de formele ordening waren de Duitsers verantwoordelijk; voor de zogenaamde 'Inwendige Dienst' moesten de mannen zelf zorgen. En dat deden ze ... Samen! Zij het ook dat sommige (bepalende) persoonlijkheden daarbij het voortouw namen. Voor een deel lagen de activiteiten van officiële gezagsdragers en gevangenen in elkaars verlengde. De belangrijkste regel was: niets te ondernemen wat de Kommandant onwelgevallig was. Dat maakte het opereren van de kampleiding, zoals gezegd, meestal moeilijk, soms discutabel en dikwijls ondankbaar.

Er waren een paar vaste momenten, die het dagritme in het kamp bepaalden. De luidspreekinstallatie zorgde ervoor dat ze niemand konden ontgaan. Om 8.30 uur 's morgens begon de dag met een

'goede morgen' en de mededeling dat het ontbijt klaar stond dat bestond uit 'twee met melk' dat wil zeggen twee dunne sneetjes zuur brood met tapmelk met 50% extra water.

Om 12.30 uur werd de 'flots' aangekondigd en om 17.45 uur kwam de uitnodiging voor de derde maaltijd van: 'drie met koffie' (een soort teerproduct). Afhankelijk van de tijd waarop het donker werd, moest iedereen op commando naar binnen en de ramen verduisteren. Om 23.00 uur volgde na: "Een goede nacht en welterusten" de mededeling dat over 5 minuten het licht uit zou gaan. Dan pas vonden verscheidenen eindelijk de rust om bij een 'eigen lichtbrommetje' een brief te schrijven of een boek te lezen.

Tussendoor schalden elke dag (en soms ook 's nachts) tussen 8.30 en 23.00 zo'n 80 boodschappen door de luidsprekers, die overdag tot ver buiten het prikkeldraad te horen waren. Van tijd tot tijd werd ook in het Maleis omgeroepen; quasi om een boodschap van algemene aard voor de Indische Nederlanders te vertalen, maar in werkelijkheid om te waarschuwen dat er bijvoorbeeld in Blok III een bezoek van de Kommandant te verwachten was of dat er ergens een inspectie stond te gebeuren en dat alles wat verboden was diende te worden gestaakt en alles wat clandestiene activiteiten zou kunnen verraden, moest worden weggewerkt.

Omdat er al vrij snel geen dagelijkse appels werden gehouden, moest elke dag 'na het doven der lichten' per Blok schriftelijk mededeling gedaan worden aan de wacht, dat iedereen die er administratief moest zijn er ook was. Die zogenaamde 'Stärke-meldung' was een wassen neus. Van enige nadere controle was nauwelijks ooit sprake.

Voor de rest moesten de gijzelaars zélf dus hun dagen invulling geven. Een van hen verwoordde achteraf de opvatting van velen daarover als volgt: "De tijd vergleed, hoe actief men ook was, in dadeloosheid. De activiteiten die werden ontplooid hadden een ietwat geforceerd karakter. Tijdvulling, op zoek naar andere gedachten om verving én de werkelijkheid van angst, zorg en verdriet te verdringen." Een ander vult dat aan met de opmerking: "En zo gaan de dagen voorbij, de dagen die we ons zelf met de gebrekkige middelen, waar we over beschikken en met de hulp van familie en vrienden buiten het kamp zo dragelijk mogelijk maken en waarin "Kamer Eén" (de kampleiding) met behulp van vele anderen probeert nog zoveel mogelijk afwisseling te brengen."

Het is bijna onvoorstelbaar tot welk imposante reeks van gevarieerde activiteiten de gijzelaars ondanks die gebrekkige middelen kwamen, om hun geestelijke en lichamelijke veerkracht zoveel mogelijk te behouden. Er werden (35!) zogenaamde 'Kringen' gevormd. Groepen van met name geest- en/of beroepsverwante

belangstellenden die regelmatig bijeen kwamen om bepaalde thema's te bediscussiëren.

Er werden werkelijk talloze lezingen georganiseerd en causerieën opgezet over de meest uiteenlopende onderwerpen. Er werd ook veel gelezen. Daarbij kon men putten uit de royale bibliotheek van zo'n 2.000 banden die de 'Buchenwalders' hadden meegebracht en die flink was aangevuld met boeken die de andere gijzelaars zelf mee hadden gebracht of hen door familie, medelevende kennissen of het Nederlandse Rode Kruis waren toegestuurd. Er werden concerten gegeven, die vanwege de kwaliteit van de musici en van het gebodene diepe indruk maakten op de toehoorders. Op een ander niveau gaven ook het gijzelaarskoor, het Indische orkest en wisselende ensembles uitvoeringen die verstrooiden en ontroerden. Eén of twee keer per week werd er een film vertoond. Uitvoeringen van toneel en cabaret (met veel humor) scoorden hoog bij het verzetten van de geest. Er werden tentoonstellingen opgezet van eigen werk of met een inbreng van buitenaf. Tijdens de zogenaamde 'streek- of stadsdagen' waren er manifestaties, waarin men in verschillende facetten het eigene van zichzelf of van medegevangenen tot uitdrukking bracht of gebracht zag. Naast allerlei spelletjes werd er gekaart, gedaand en geschaakt; vaak onderling ontspannen, maar ook in heftige competities.

Timmeren, tuinieren en knutselen vroegen geestelijke én lichamelijke inzet. Om lijfelijk in conditie te blijven werden er nogal wat mogelijkheden geschapen. Naast de dagelijkse gymnastiekoefeningen werden er - al dan niet in competitieverband- wedstrijden georganiseerd in voetbal, hockey, handbal, cricket, korfbal en later ook in tennis.

Er waren andere, zwaardere dan de hierboven genoemde zaken, die direct of indirect van zeer grote invloed waren op de 'goede moraal' van de gijzelaars.

Over een paar van die 'Lichtpunten' een kort woord. De meeste geïnterneerden vonden steun in een zeer intens godsdienstig leven en het samen beleven ervan. Officieel was dat laatste beperkt tot een half uur per zondag in de Wijdingsruimte; voor katholieken en protestanten gezamenlijk. Aanvankelijk werd die regel nogal eens ontboden. Later was dat niet meer nodig, omdat de Kommandantur een wat positievere houding aannam. Priesters en predikanten waren in ruimen getale vertegenwoordigd onder de gijzelaars. Zij leidden de godsdienstoefeningen die nagenoeg dagelijks werden gehouden op verschillende plaatsen in het kamp. Ondanks een enkele gemeenschappelijke Avondmaalviering bestonden er geen diepgaande oecumenische contacten tussen Protestanten en Katholieken. Wel in toenemende mate wederzijdse waardering en begrip.

Zoals eerder gezegd, viel hun isolement de gevangenen het

zwaarste. Bezoek was het mooiste wat iemand - ondanks de hinderlijke aanwezigheid van een bewaker en ondanks verdriet en pijn bij het afscheid - ten deel kon vallen. Het was helaas erg krap gerantsoeneerd, zowel wat de frequentie als wat de bezoektijd betrof. En dan moest de baas of 'bovenbaas' geen boze bui hebben, want dan werd het ingetrokken of bekort. Soms werd het beperkt door bepaalde verwanten niet toe te laten. Aanvankelijk werd op verzoeken positief gereageerd, zonder moeilijkheden te maken. Later werd door de Kommandant de tijd teruggebracht tot 30 minuten of nog minder per bezoek en werden er steeds meer moeilijkheden gemaakt. Maar bezoek was en bleef de hoogst genoteerde wens van elke gijzelaar.

Daarna kwam 'de post'. Brieven krijgen van en schrijven aan familie en vrienden bepaalde grotendeels de communicatie met hen. Maar ook die mogelijkheden waren beperkt tot 1 à 2 maal per maand. De brieven dienden, omwille van de censuur, bovendien in het Duits gesteld te zijn; al werd aan die bepaling niet altijd de hand gehouden.

Naast deze 'legale' briefwisseling, ontwikkelde zich spoedig het zogenaamde 'pietheinen'; het illegaal uitwisselen van brieven. Op vindingrijke manieren werden brieven het kamp in- en uitgesmokkeld. Een en ander kon voor de 'postbode' grote risico's inhouden wanneer hij gesnapt werd. Dat gebeurde - wonderlijk genoeg - niet zo heel vaak en de stroom van 'pietheinbrieven' was doorgaans vele malen groter dan die van de officiële post! Het moet de gijzelaars ongelofelijk goed gedaan hebben dat veel mensen ook op andere manieren lieten blijken dat ze aan hen dachten en hun verblijf in het kamp zo draaglijk mogelijk poogden te maken. Behalve de pakketten van familie en vrienden kwamen er ook van het Internationale en Nederlandse Rode Kruis, met dingen die nodig, nuttig, lekker en soms ook luxe waren. Particulieren en instanties hielden inzamelingen onder de bevolking van, vooral, levensmiddelen. Zoals in Oisterwijk, elke week! Iedere zaterdagmiddag hobbelde 'het' karretje onder geleide van veldwachter Hendriks naar Sint-Michiëlgestel, om de goede gaven van de bewoners af te leveren en eventueel nog wat nieuws door te geven.

Bedrijven en instellingen schonken aardbeien, haring, wijn, hulpmiddelen voor de dagelijkse gymnastiekoefeningen, een piano, een kostbare vleugel, een aantal grote biljarttafels, boeken en materiaal voor het organiseren van tentoonstellingen en manifestaties. De gijzelaars waren doorgaans goed op de hoogte van wat zich met betrekking tot de oorlog en bezetting overal afspeelde. De 'gelijkgeschakelde' legale pers gaf een onjuist beeld. Maar binnengesmokkelde illegale bladen en door Engelse vliegers afgeworpen pamfletten compenseerden dat voor een goed deel. Ook kwam er infor-

matie binnen via clandestiene brieven en bezoeken van en aan derden. Maar de belangrijkste bron vormden toch de - eerst elke dag en later 1 à 2 maal per week - goed georganiseerd binnengesmokkelde, getypte (!) samenvattingen van het B.B.C.-nieuws. De kleine groep die daar rechtstreeks kennis van kon nemen, zorgde mondeling voor verdere verspreiding. Er kon in het kamp zelfs af en toe naar de radio worden geluisterd, omdat een Duitser na het inrichten van het kamp in april/mei - per abuis - een radio-toestel in het magazijn had achtergelaten. In het najaar van 1943 werd die mogelijkheid nog uitgebreid, omdat Ir. Frits Philips na zijn ontslag een radio het kamp wist binnen te spelen.

In het totale web van illegale communicatie en nieuwsgaring nam de Medische Dienst een eigen belangrijke plaats in. Omdat er op Beekvliet nogal wat artsen van uiteenlopende disciplines waren geïnterneerd, had het kamp een eigen medische en tandverzorgende dienst. Veel gijzelaars bezochten de spreekuren van de dienst. Sommigen mankeerden werkelijk iets maar menigeen ook niets of niet veel. Toch wisten de dienstdoende artsen regelmatig de Kommandant te overtuigen van de wenselijkheid c.q. noodzaak om patiënten voor behandeling of nader onderzoek door te sturen naar een specialist in Den Bosch. Via een 'pietheinbrief' of een schriftelijk of telefonisch berichtje van de betrokken specialist werden familieleden en relaties ervan op de hoogte gesteld waar en rond welke tijd een ontmoeting met de 'patiënt' mogelijk zou zijn. Soms was dat in het ziekenhuis zelf, maar vaak ook in de stad. De patiënt kwam dan vóór het ziekenhuis in en ging er, nadat de dokter hem onderzocht had of gewoon direct het controleformulier had ondertekend, achter weer uit om op een afgesproken plaats de geplande ontmoeting te hebben. In bepaalde gelegenheden waar bezoekers als gijzelaars werden herkend, werden die extra verwend. Iedereen, zelfs de Kommandant, nam als vanzelfsprekend aan dat de wachttijden bij specialisten meestal zeer lang waren. Zolang betrokkenen maar vóór het avondeten terug waren, werd er meestal niet moeilijk gedaan. Als er bewakers meegingen ter begeleiding, was het oppassen geblazen. Sommigen van hen lieten zich tegen betaling deelgenoot maken van het complot. Als dat niet zo was, mocht niets van teleurstelling of frustratie blijken. Meestal ging het goed en keerden de patiënten - met clandestiene brieven en een hoop nieuwtjes - behouden op hun basis terug. Waarschijnlijk hebben de Duitsers op een gegeven moment toch wel 'nattigheid' gevoeld, maar zagen ze een en ander door de vingers. Zeker toen in de loop van '43 duidelijk was dat er bij represailles toch niet (meer) teruggegrepen zou worden op gijzelaars.

Naast 'lichtpunten' waren er schaduwzijden en dieptepunten.

Bezoeken aan de specialist waren uitermate gunstige gelegenheden om te ontsnappen. Toch gebeurde dat niet. Ook niet vanuit het kamp zelf. Gedurende de hele interneringsperiode deed zich slechts één geval van ontsnapping voor. Dat was in mei 1944, toen, tijdens de algemene verwarring rond een door een SS-wacht (!!) in brand gestoken stal, aan de ten dode gedoemde gevangene Toxopeus, een niet-gijzelaar, met succes de kans gegeven werd te ontvluchten. De reden waarom geen pogingen tot ontvluchten werden ondernomen is in twee woorden te vatten: verantwoordelijkheidsgevoel en solidariteit. Elke ontsnapping zou ongetwijfeld rampzalige gevolgen hebben gehad voor familie, verwanten en relaties én voor de achterblijvende lotgenoten. Die verantwoordelijkheid woog zwaarder dan het eigen belang. En dus werd er niet ontsnapt!

Het meest aangrijpend en in het bestaan van de geïnterneerden het meest ingrijpend waren de represaille-moorden op 15 augustus en 16 oktober 1942. Daarvóór leek het de gijzelaars op Beekvliet (en ook in Haaren) ondenkbaar, dat de bezetter willekeurige gevangenen zou doden vanwege verzetsdaden waaraan zij juist vanwege hun internering part noch deel konden hebben gehad. De meesten konden het, zoals gezegd, ook niet geloven. Totdat op 12 augustus 1942 alle, tevoren officieel geregelde verloven werden ingetrokken en er een algemeen verbod kwam, om het kamp om welke reden dan ook te verlaten. Iedereen moest zijn persoonsbewijs bij de kampcommandant inleveren. Nog dreigender was het, dat 25 gijzelaars zich 'in de voorbouw' moesten melden om daar - met een nummer op hun borst - gefotografeerd te worden en dat een aantal Rotterdamse gijzelaars in het voorgebouw geïsoleerd werd. Aanleiding tot een en ander bleek een - overigens mislukte - aanslag in Rotterdam op een trein die Duitse soldaten vervoerde op 7 augustus en de daarop volgende 'Bekanntmachung', dat er gijzelaars zouden worden terechtgesteld als de daders van de aanslag zich niet vóór 12 augustus 24.00 uur zouden hebben gemeld of zouden zijn gevonden. De daders meldden zich niet en werden niet gevonden. En dus werd tot executie besloten. Het aanvankelijke plan was, om vijf Rotterdammers te liquideren. Maar om koningin Wilhelmina persoonlijk te treffen werd besloten om behalve drie Rotterdammers twee mannen te doden die vanwege hun historische binding met het huis van Oranje dierbaar waren aan de koningin. Dit besluit leidde tot het vermoorden van:

- Mr. Robert Baelde, maatschappelijk werker te Rotterdam, gehuwd, 35 jaar en sinds de eerste razzia op 4 mei 1942 geïnterneerd op Beekvliet;
- Christoffel Bennekers, hoofdinspecteur van politie te Rotterdam,

gehuwd, 48 jaar en sinds de tweede razzia op 13 juli 1942 geïnterneerd in Haaren;

- Mr. Otto, graaf van Limburg Stirum, substituut officier van Justitie te Arnhem, gehuwd, 49 jaar en sinds 4 mei 1942 geïnterneerd op Beekvliet;

- Wilhelm Ruys, directeur van de Nederlandse Lloyd, gehuwd, 48 jaar en sinds 13 juli 1942 geïnterneerd in Haaren;

- Alexander, baron Schimmelpennick van der Oije, landgoedbeheerder te Schuddebeurs bij Zierikzee, gehuwd, 29 jaar en in de middag van 14 augustus 1942 gearresteerd en overgebracht naar Sint-Michiëlsgestel.

In de vroege morgen van 15 augustus werden zij in de bossen bij Goirle gefusilleerd.

Om 7.45 uur diezelfde dag werd omgeroepen, dat alle gijzelaars zich voor appèl op het voetbalveld moesten verzamelen. Na een uur wachten kwam het commando: inrukken. Maar amper 5 minuten later werd de gijzelaars bevolen zich opnieuw te verzamelen. Toen iedereen stond aangetreden, kwam er - zingend - een colonne gewapende Duitse soldaten aangemarcheerd, die zich gespreid rond het voetbalveld opstelde. Na nóg even wachten traden de Kommandant en een aantal andere indrukwekkend geüniformeerden voor de groep en begon de vals-theatrale vertoning. Het voorgelezen protocol bevestigde bij de toehoorders het sinds gisteren levende angstige gevoel dat gijzelaars zouden worden geëxecuteerd. De namen van de vijf die waren omgebracht werden officieel bekend gemaakt. De officiële mededeling eindigde met de cynische opmerking dat het de Duitse gezagdragers *oprecht* speet een daad als deze te hebben moeten stellen, maar dat de schuld daarvan lag bij de 'gevluchte' Nederlandse regering, die de bevolking via de radio alsmáar aanzette tot sabotage. Ter ondersteuning van die 'oprechte spijt' zou de komende dagen een aantal gijzelaars in vrijheid worden gesteld. De 'absolute Postsperre' voor uitgaande post gedurende 5 dagen en de 'absolute Besuchsperré' die de Kommandant ter besluit van de ceremonie afkondigde, deerden de aangetreden op dat moment niet echt. Onder ijzige doodse stilte, zoals van tevoren was afgesproken, hadden de gijzelaars alles aangehoord en bleven ze, nadat achtereenvolgens officieren en gewapend kordon waren afgemarcheerd, nog even op het voetbalveld staan om daarna, zonder één woord, als in een begrafenistoet naar hun verblijfsvertrekken terug te wandelen. Die absolute stilte was de enige manier om - even indrukwekkend als waardig - uiting te geven aan gevoelens van verslagenheid en protest. Door alle activiteiten voor een week stil te leggen en de kantine voor twee dagen te sluiten, onderstreepten zij die gevoelens nog eens extra.

BEKENDMAKING.

Aangezien ondanks de uiterst dringende uitnodiging van den Wehrmachtbefehlshaber — General der Flieger Christiansen — de daders van den springstofaanval in Rotterdam te laf zijn geweest om zich aan te melden, zijn de volgende gijzelaars aangepakt en hedenmorgen doodgeschoten:

1. Ruys, Willem, directeur-generaal, Rotterdam;
2. Graaf E. O. G. van Limburg Stirum, Arnhem;
3. Mr. Baelde, Robert, Rotterdam;
4. Bennekers, Christoffel, vroeger hoofdinspecteur van politie, Rotterdam;
5. Baron Alexander Schimmelpennink van der Oye, Noordgouwe, Zeeland.

Den Haag, 15 Augustus 1942.

De Höhere SS und Polizeiführer Nord-West,

get. RAUTER,

SS-Gruppenführer en
Generalleutnant d.p.

Ondanks het bevrijdende gevoel zelf niet geslachtofferd te zijn, overheerste toch vooral het gevoel van afschuw en nam de angst toe 'dat je er de volgende keer ook bij kon zijn'. En die angst bleek niet ongerechtvaardigd. Op 16 oktober 1942 voltrok zich een tweede 'bloeddag'. Zonder een eenduidige aanleiding zoals in augustus, werden 15 Nederlanders in een bos bij Woudrichem neergeschoten. Vanwege

herhaalde daden van sabotage, heette het. In werkelijkheid ging het om een reeks spectaculaire verzetsacties in het oosten van ons land. Met name in Twente. Twaalf van de vermoorden waren gevangenen uit concentratiekamp Amersfoort. Drie waren — als anti-verzet-gijzelaars — geïnterneerden uit Haaren en Sint-Michiëlsgestel.

In het bestek van dit boekje kunnen we (helaas!) slechts aandacht besteden aan de laatsten. Die waren — en dat kan geen toeval zijn — alle drie afkomstig uit Twente. Het waren:

- Jan Haantjes, wethouder voor de A.D.A.P. in Enschede, gehuwd, 56 jaar en sinds 13 juli 1942 geïnterneerd in Haaren;
- Johannes van der Kerkhoff, vakbondsbestuurder uit Zwolle, gehuwd, 44 jaar en sinds 4 mei 1942 geïnterneerd op Beekvliet;
- Hein Vrind, advocaat te Almelo, gehuwd, 29 jaar en sinds 13 juli 1942 geïnterneerd in Haaren.

Bij het mededelen van de executies aan de daartoe op het voetbalveld aangetreden gijzelaars (in Haaren had een soortgelijke 'verkondiging' plaats) was er van enig theater geen sprake meer. Met excuses voor de noodzaak, werden de namen voorgelezen.

Bij de gijzelaars heerste tijdens het appel om 8.00 uur 's morgens wél diezelfde ijzig-doodse stilte als op 15 augustus. Een demonstratieve uiting van medeleven, onmacht en protest.

15 Augustus en 16 oktober waren dagen die een blijvende schaduw wierpen op het kampleven op Beekvliet. Hoewel men probeerde wat activiteiten betreft hetzelfde patroon aan te houden, werd dat toch moeilijker en de sfeer waarin dat zich voltrok was nooit meer dezelfde als daarvóór. Het werd onrustiger in het kamp. Er werden steeds meer gijzelaars vrijgelaten. Dat wekte enerzijds hoop eerdaags ook naar huis te mogen gaan maar bracht anderzijds in toenemende mate teleurstelling aan degenen die (alweer) achter moesten blijven. Er werden ook steeds nieuwe gijzelaars binnengebracht, die in het kampleven moesten worden ingepast. Wat vooral ook speelde, was dat de Indische gijzelaars hun behandeling als krijgsgevangenen met de daaraan verbonden bijzondere rechten in de verdrukking zagen komen. Er werden nogal wat beperkende maatregelen genomen die ook hén - ten onrechte - voor een deel troffen. En als, andersom, zij wél iets mochten wat de anderen verboden was, leidde dat ook tot scheve verhoudingen en daaruit voortvloeiende prikkelbaarheid en onderling geharrewar.

Op 26 september, al voor de tweede executie dus, werd aan de kampcommandant een rekest overhandigd, waarin de Indische gijzelaars aandrongen op een betere behandeling; als dat nodig was via overplaatsing naar elders.

Ondanks de stellige verzekering dat ze spoedig naar huis zouden mogen terugkeren, ging dat niet door. Wel hun verhuizing. Op 29 oktober 1942 vertrokken 196 Buchenwalders naar een eigen verblijf: de Ruwenberg.

De scheiding deed pijn; aan weerskanten, maar toch vooral bij hen die op Beekvliet bleven. Het vertrek van de Indische gevangenen betekende een fors verlies aan initiatief en een flinke aderlating voor wat betreft de kwaliteit van de zo belangrijke overlevingsactiviteiten in het kamp.

Het was even leeg op Beekvliet. Maar al op 6 november werden de lege plekken opgevuld door 197 anti-verzet-gijzelaars uit Haaren. 'Overgeblevenen' van de 600 die op 13 juli waren opgepakt nadat de eerste razzia op 4 mei ten dele was mislukt. Hun komst was al een paar keer aangekondigd én uitgesteld. Nu was het dan toch zover. Ondanks kleine onderlinge geschillen vinden oude en nieuwe bewoners elkaar vrij gemakkelijk. "Verbonden door eenzelfde lot, eenzelfde hoop en eenzelfde trouw", zoals één van hen het uitdrukte. Toch

was de werkelijkheid minder mooi dan de schijn. Door de genoemde veelvuldige wisselingen in de groep was het moeilijk het goede leefritme vast te houden. Het bezoek van Seyss Inquart en Reuter aan het kamp op 23 november ging letterlijk en figuurlijk aan praktisch iedereen voorbij en droeg bepaald niet bij tot een wederzijds begrip.

Ondanks het ontslag van zo'n 240 gevangenen in de loop van december en ondanks de berichten over de ommekeer van de oorlog in Afrika ten gunste van de Geallieerden, eindigde 1942 voor de achterblijvers in mineur. Iedereen gunde iedereen zijn vrijheid, maar bij degenen die gegijzeld bleven bepaalde de onzekerheid tussen angst en hoop hun denken en doen.

Het verhaal over 1943 laat zich korter samenvatten. Nadat kamp Haaren op 11 januari 1943 was opgeheven omdat de Duitsers het comfortabele Groot-seminarie meer geschikt achtten voor eigen gebruik, waren alle anti-verzet-gijzelaars ondergebracht in één kamp: Beekvliet. Bij allemaal hadden de schandelijke executies van '42 diepe wonden geslagen; en elk van hen afzonderlijk moest bovendien ook nog het verdriet, de spanning en de woede rond de eigen arrestatie verwerken. Het was moeilijk weer wat 'op koers' te geraken.

De sfeer in het kamp werd voor een groot deel ook bepaald door de gebeurtenissen daarbuiten. Het voor de Geallieerden gunstige verloop aan de fronten veroorzaakte langzaamaan een gevoel van optimisme en een wat positievere toekomstverwachting. Temeer toen duidelijk werd dat ondanks de van maand tot maand toenemende illegale acties door de leidinggevende autoriteiten niet meer werd 'teruggedrepen' op gijzelaars, van wie er steeds meer werden vrijgelaten terwijl tegelijkertijd ten opzichte van de achterblijvenden toenemende tegemoetkomendheid werd betoond. Er was nauwelijks nog een Beekvlieter die iets begreep van zijn 'tactisch nut' voor de Duitsers.

De reacties op een en ander waren zeer uiteenlopend. Sommigen gleden - na herhaaldelijke teleurstelling - weg in een soort lauwe berusting. Zo van: "We zien wel wanneer we aan de beurt komen." Anderen reageerden meer positief op de gang van zaken. Er was een stuk spanning weggefallen en het leven bood weer perspectief. De belangstelling voor lezingen en cursussen liep flink terug maar er werd volop energie gestoken in ontspanning en lijfelijk bezig zijn. Het meest pregnante voorbeeld daarvan is de aanleg van 2 tennisbanen op de Grote Cour in mei 1943. Ook de bepaling vooraf, dat alleen zij die 'met kruiwagen en schop' daaraan hadden meegewerkt, van de banen gebruik mochten maken, getuigde van een actieve, toekomstgerichte instelling. Die instelling kwam nog duidelijker tot uitdrukking in het enthousiasme waarmee een aantal toonaangeven-

de politici van vóór 14 mei 1940 vorm en inhoud gaven aan gezamenlijke debatten over de politieke structuur van ons land na de oorlog. Bijeen gebracht door eenzelfde lot waren zij - over de van elkaar verschillende uitgangspunten van partijen heen - naar elkaar toegegroeid en samen bezielde geraakt van het idee dat meer nadruk moest worden gelegd op wat mensen samenbindt dan op wat hen scheidt. Hun ideaal was een politiek 3-stemmen-land met een socialistische (links), Christen Democratische (midden) en een Liberale (rechts) stroming. Dat ideaal werd niet gerealiseerd, maar hun gedachten waren wel van grote invloed op de politieke verhoudingen na 1945.

Het jaar 1943 eindigde somber voor degenen die Kerstmis en Nieuwjaar in het kamp moesten doorbrengen. In de loop van het jaar waren weer rond 170 medegevangenen ontslagen maar met de 161 die op 21 december naar huis mochten, verloor Beekvliet een groot aantal leidinggevende figuren. Kampleiding en organisaties waren daardoor ontworpen. Door het 'grootmoedig' (kwistig) verlenen van kerstverlof bleef er al met al maar een klein en triest gezelschap over gedurende de feestdagen. Alleen de Nachtmis, opgeleusterd door een oecumenisch eenheidskoor, bracht wat kleur aan de viering van de Kerst. De Oud-in-Nieuw-viering werd een naargeestige bedoening in de hol klinkende, grotendeels verlaten 'doolhof' van Beekvliet. Er was een gezamenlijke konijnenmaaltijd, waarbij een groep juist binnengebrachte strafgevangenen uit het concentratiekamp Vught werd 'ingegeten'.

De overgang naar 1944 was dus weinig inspirerend. Iedereen had er eigenlijk op gerekend vóór de feestdagen vrij te zijn. Nu dat niet zo was heerste er in het kamp een sfeer van passieloze berusting, die door de (nieuwe) kampleiding noch door de organisatoren van activiteiten kon worden doorbroken.

Toen in februari alle R.K. geestelijken en protestantse dominees werden ontslagen, viel er ook nog een gat in de van zo groot belang gebleken godsdienstige beleving en begeleiding. Elk ontslag - en er waren er heel veel - was een nieuwe aanslag op de mentale weerstand van degenen die er wéér niet bij zaten.

Toch gaven ze de hoop op een goede afloop niet op. Ze klampten zich vast aan de dagelijks door bezoekende Ruwenbergers overgebrachte nieuwtjes en de nog steeds regelmatig binnen gesmokkelde overzichten van de B.B.C.-berichten. En die berichten werden steeds veelbelovender. Naarmate het voorjaar verstreek en de zomer naderde werd de stemming steeds beter en de sfeer alsmat onrustiger. Toen op 6 juni de Invasie begon, werden ook de Kommandant en zijn manschappen onrustiger. In augustus begonnen beide partijen, gegijzelden en gijzelenden, op eigen wijze de liquidatie van

kamp Beekvliet voor te bereiden. De geïnterneerden toezien en met ingehouden gejuich, de kampheersers nogal bedrukt en steeds beziger. Terwijl zij de ene na de andere vrachtwagen vol gestolen goederen het kamp uit stuurden, volgen de gijzelaars op de vele landkaarten in hun ruimten de vorderingen van de Geallieerden en begonnen ze hun koffer alvast in te pakken.

Op 4 september kwam de verzekering uit de 'Voorbouw' dat de nog in het kamp verblijvende 150 gijzelaars zouden worden vrijgelaten. Het wachten was nog slechts op de 'Genehmigung aus Den Haag'. Die was er 's avonds nog niet!

De volgende morgen vond 7.30 uur klonk het bevel tot aantreden van de gevangenen op het voorterrein. Daar volgde niet de verwachte mededeling van hun invrijheidstelling maar de harde boodschap dat alle aangetreden - op 15 na die naar Amersfoort zouden worden overgebracht - direct op transport zouden worden gesteld naar concentratiekamp Vught!

Om 9.30 uur begon de uittocht en hield kamp Beekvliet bij gebrek aan bemanning, op te bestaan.

Acht mannen ontsnapten tijdens de tocht naar Vught. Er werd niet veel ophef over gemaakt. Het deed er allemaal al niet meer toe!

Na een paar dagen werd een begin gemaakt met het ontslaan van de naar Vught of Amersfoort overgebrachten.

Op 17 september werd de laatste van de in totaal 1.274 gijzelaars die korter of langer op Beekvliet verbleven, ontslagen.

De Ruwenberg

Het verhaal van de Ruwenberg is eigenlijk dat van de Indische gijzelaars die alleen de laatste elf maanden van hun internering doorbrachten in de R.K. kostschool voor jongens 'De Ruwenberg'. De naam Indische gijzelaar is misleidend. Slechts een deel van hen had persoonlijk direct iets met Nederlands-Indië te maken.

In tegenstelling tot de anti-verzet-gijzelaars, die 'preventief' werden opgesloten, was hun gevangenneming een daad van represaille van de Duitse bezetter. Die wilden daardoor druk uitoefenen op de Nederlandse autoriteiten in Den Haag, Londen en Batavia, om de vanaf 10 mei 1940 ongeveer 2.800 in Nederlands-Indië geïnterneerde Duitse onderdanen vrij te laten of tenminste een betere behandeling te geven. Naast zo'n 2.400 mannen die men niet vertrouwde, waren rond 130 'gevaarlijk geachte' vrouwen opgepakt en opgesloten. Daarbij kwamen nog ongeveer 100 vrouwen en evenveel kinderen die - bang, zonder inkomsten en verstoken van hulp van verwanten of relaties - werden opgenomen in zogenaamde 'Beschermingskampen'; meestal voormalige hotels. Behalve voor

wat betreft die laatsten was de behandeling van de geïnterneerden veelal zeer slecht. Vooral in het begin toen zij over vele kleine kampen verspreid zaten. Redenen voor die slechte behandeling waren vooral: boosheid bij de Nederlandse ingezetenen over de inval in ons land, angst voor het opzetten van of steun verliezen aan tegen Nederland gerichte activiteiten én een 'algemene, sterke tegenzin om iets voor de geïnterneerden te doen'. Als reactie daarop dus arresteerden de Duitse overheersers in Nederland 461 personen. Als Seijss Inquart, de Rijkscommissaris in ons land, vanwege zijn - schijnheilige - 'politiek van verzoening' niet zo dwars had gelegen, zouden het er nog een paar duizend meer zijn geweest. Om hun beroep op een menswaardige behandeling van de eigen geïnterneerde onderdanen in Nederlands-Indië niet ongeloofwaardig te laten klinken, accepteerden de Duitsers als status voor de Indische gijzelaars die van 'krijgsgevangenen'. En die waren als zodanig gevrijwaard van martelingen, gedwongen arbeid en dergelijke, stonden onder Internationaal toezicht en genoten bijzondere privileges voor wat betreft post, bezoek en het ontvangen van pakketten met voedsel en andere welkome gaven van familie, relaties en organisaties.

Toch is het relaas van hun internering een weinig vrolijk verhaal. Hier een korte samenvatting van 4 jaar gijzelaarschap in 4 kampen met een luguber staartje van 11 dagen verblijf in concentratiekamp Vught.

Op 19 juli 1949 werden in Nederland door de Sicherheitspolizei en de Sichterheidzdienst 233 personen gearresteerd, waaronder 15 vrouwen. Het overgrote deel van hen bestond uit mensen die vanuit Nederlands-Indië hier met vakantie of ziekteverlof waren. Daarnaast werden enkele leden van de Koninklijke hofhouding en de persoonlijke secretarissen van prinses Juliana en Prins Bernhard gearresteerd. Allen zouden op transport gesteld naar Konzentrationslager Buchenwald.

Toen de Gouverneur Generaal van Nederlands-Indië, Van Starckenborgh, de Duitse mannelijke geïnterneerden wél concentreerde in betere kampen op Noord-Sumatra, maar - onder invloed van de Nederlandse regering in Londen - verder elke nadere concessie weigerde, ging de bezetter over tot de arrestatie van een tweede groep gijzelaars.

Op 7 oktober werden 112 'vooraanstaande mannen uit de Nederlandse samenleving' ingerekend. Ook zij werden - in bussen van het Gemeentelijk Vervoersbedrijf van Amsterdam - naar Buchenwald afgevoerd. In de loop van de tijd volgden in grotere en kleinere groepen nog 131 mannen hen daarheen.

De vrouwen werden direct overgebracht naar Frauenkonzentrationslager Ravensbrück. Ze maakten daar afschuwelijke maanden

door vóór ze, nadat alle Duitse vrouwen en kinderen in Nederlands-Indië in vrijheid waren gesteld, in november 1940 werden ontslagen.

Het verhaal van de (mannelijke) Indische gijzelaars in de Ruwenberg kan niet beschreven worden los van de hele martelgang die een aantal van hen helemaal gingen. De 446 gearresteerden zijn nooit allemaal tegelijk in hetzelfde kamp geweest. De meesten werden om allerlei duidelijke of duistere redenen ontslagen. Een aantal stierf tijdens de gevangenschap.

Na arrestatie werden de mannen dus overgebracht naar *Buchenwald* (19-7-'40 tot 15-11-'41). Boven de toegangspoort prijkte het opschrift 'Recht oder Unrecht, Mein Vaterland'. Eenmaal binnen de poort wezen richtingwijzers in de vorm van een bankier, een jood en een priester de 'nieuwe gasten' de weg naar het centrum van het kamp. Daar speelde een orkestje van Häftlinge welkomstmelodietjes. Ze werden ondergebracht in barakken van steen op een aparte door prikkeldraad van échte gevangenen afgescheiden plek, waar zoals gezegd andere regels heersten dan in de rest van het kamp.

Vooraf het begin was een moeilijke tijd; psychisch en fysiek. Het begon met een massabad, haren knippen, eigen kleren inleveren en nummers naaien op de van 'overheidswege' uitgereikte bovenkleding. Op de wanten, oorlappen, mutsen, klompschoenen, sloffen en het ondergoed van allerlei soort, hoefde dat niet.

Het regime was streng; het eten, zowel de warme 'flots' als de rest, slecht. En toen de winter inviel, leden de gijzelaars enorme kou; overdag in hun (te) dunne kampkleren en kapotte schoenen, 's nachts onder de ene dunne deken op de onverwarmde slaapzalen. Er waren geen kranten, geen boeken en geen spelletjes en het schrijven van brieven was beperkt tot één per maand. Mede daardoor was het invullen van de vele vrije tijd - overdag mochten ze binnen de omheining doen wat ze wilden - extra moeilijk.

Na enige tijd kwam er verbetering in die situatie. De kampbeheersers begonnen een beetje te wennen aan de bijzondere status van de Indische gijzelaars en versoepelden (wat heet ?!) het regime. In november kwamen de eerste pakketten aan van het Internationale Rode Kruis. Die waren overigens vóór ze uitgereikt werden door de distributeurs geplunderd. Dat zou tot aan het einde van het verblijf in Buchenwald blijven gebeuren. Vooral medicijnen kwamen niet aan. Maar toch betekenden de pakketten een meer dan belangrijke aanvulling op 'flots' en kampkleding.

Via het Nederlandse Rode Kruis kwam ook de toezending op gang van allerlei zaken, zoals: rookartikelen, schrijfbehoeften, betere schoenen, sportkleding, spellen, muziekinstrumenten en zelfs een luidspreekinstallatie met grammofoon en platen! Het bezoek van

een lid van de Zweedse legatie in Berlijn leidde tot nog verdere verbetering. Er kwamen meer dekens en er werden kachels geplaatst op de slaapzalen. Er werden hoe langer hoe meer boeken toegestuurd, zodat hun bezit uitgroeide tot een bibliotheek van ongeveer 2.000 boeken!

Ook de organisatie van het 'eigen' kampleven kwam op gang. Als kampleider, die tegelijkertijd als woordvoerder van en als bemiddelaar naar de kampcommandant moest fungeren, werd L. Mennes (39 jaar) gekozen. Hij werd bijgestaan door Chr. Rupke (35 jaar) en P. Baak (39 jaar).

In Buchenwald werd de structuur ontwikkeld, zoals we die uitgebreid beschreven hebben in het hoofdstuk over Beekvliet. Buchenwald stond model voor wat na 15 mei 1941 het levensritme in de gijzelaarskampen van Haaren, Beekvliet en de Ruwenberg bepaalde.

Er werden talloze lezingen georganiseerd. Er werden zogeheten 'Kringen' opgezet en clubs, waar politiek, literatuur en wetenschap werd bedreven. Er werd getekend en geschilderd. Er werd - zij het binnen de ruimtelijke beperkingen - gesport. Er werden spelletjes gespeeld, waarbij vooral 'patience' en 'Mens erger je niet' in trek waren.

Er waren vele intensief bezochte en beleefde wijdingen voor katholieken en protestanten. Er waren, fel anti-Duitse, cabaretvoorstellingen en grammofoonplaatconcerten. Er werd ook actief gemusiceerd; orkesten, ensembles en koren beoefenden zowel lichte als klassieke in Duits gebied veelal verboden muziek.

De positieve weerbaarheid, ontleend aan al deze activiteiten werd voor een deel weer ontkracht door eigen isolement, angst, onzekerheid en machteloosheid. En meer nog door de sinistere onverschilligheid van de Kampoverheid en de dagelijkse confrontatie met de sadistische behandeling van met name joodse medemensen aan de andere kant van hun prikkeldraad. Het toppunt van cynisme vormde de aan het Indische koor of orkest opgelegde optredens aan de poort wanneer er nieuwe gevangenen aankwamen en bij de zogenaamde 'gestraftenappels', waar bij ze ter opluistering naast andere, vrolijke melodietjes ook het 'Buchenwaldlied' en het 'Judenlied' ten gehore moesten brengen. Andere optredens van koor en/of orkest hadden vaak plaats in dezelfde loods waarin gevangenen gemarteld werden!

In de loop van 1941 groeide bij de Duitse betrokkenen het idee om de Indische gijzelaars naar bezet Nederland over te brengen. Kommandant Koch was niet blij met de uitzonderingspositie die zij in zijn kamp innamen en nog minder met de potentie van het

Internationale Rode Kruis of de Zweedse regering die met al de gegijzelden door het prikkeldraad heen konden zien, hoe het er aan die andere kant aan toeging.

Seyss Inquart vreesde dat door het uitlekken van berichten over de gang van zaken in concentratiekampen en de doodsberichten van 14 in Buchenwald geïnterneerden, men name dat van oud-minister Goseling, de anti-Duitse gevoelens in Nederland zouden versterken. Dat zou ten koste gaan van zijn 'Verzoeningspolitiek'. Puur Duits belang was uiteindelijk bepalend voor het besluit de Indische gijzelaars naar Nederland over te brengen. Op 15 november 1941 verlieten de overgebleven gijzelaars - velen waren om vooral medische redenen al eerder ontslagen - te voet Konzentrationslager Buchenwald, om in Weimar op een trein naar Haarlem gezet te worden. Vandaar werden ze vervoerd naar het Groot-seminarie in *Haaren* in Noord-Brabant. Daar arriveerden ze op 15 november. Ze zouden er tot 11 mei 1942 verblijven. Mennen, Rupke en Baak bleven de kampleiding vormen.

Vergeleken met de 'hel' van Buchenwald belandden ze in Haaren in de 'hemel'. Ze zaten dan wel gevangen, maar in eigen land, in een comfortabel verblijfsoord dat de naam kamp eer aandeed en waar de aan hun status van krijgsgevangenen verbonden rechten en privileges bijna volledig gerespecteerd werden. Ze konden er de structuur van hun kamp verfijnen en hun activiteiten uitbreiden. Bezoek van familieleden kwam op gang en de berichtgeving naar binnen en naar buiten kwam - al dan niet clandestien - aardig van de grond. De Stroom van gaven nam gestadig toe. Er was letterlijk en figuurlijk meer ruimte voor ontspanning, sport, toneel, film, tuintieren, enzovoort. Het wegvallen van de druk van het Duitse concentratiekamp en daarnaast de opgedane ervaringen deden velen de gang van zaken in Haaren sterk relativeren. Behalve in een gevoel van opluchting manifesteerde zich dat in een zekere onverschilligheid en soms zelfs uitdagende zelfverzekerdheid in hun optreden. Die houding was ook mede het gevolg van de op niet juiste veronderstellingen gebaseerde mening, dat door de inname van Nederlands-Indië door Japan hun tactisch belang als gijzelaar elke grond verloren had en dat ze gauw naar huis terug zouden kunnen gaan. Dat was dus niet zo! Daarom bleef het merendeel gevangen. Op 11 mei 1942 werden ze zelfs nog naar elders verkast. In 12 groepen werden zij met bussen overgebracht naar Klein-seminarie *Beekvliet* in Sint-Michiëlsgestel (11-5-'42 tot 29-10-'42). Van hun verblijf daar is eerder in dit boekje al verslag gedaan, zodat we ons hier kunnen beperken tot eventuele opmerkingen die een paar 'kernzaken' van de Buchenwalders nog wat benadrukken.

Na de ruimte en het comfort van Haaren werkte de beperktheid

**De Ruwenberg,
in de oorlog
gijzelaarskamp**

daarvan in Beekvliet bedrukkend op hen. Het ontbreken van enige mogelijkheid tot privacy irriteerde hen mateloos. Beekvliet was naar hun gevoel een te kleine, rommelige doolhof, bevolkt door 600 mensen die als pieren door elkaar kronkelden. Ze voelden zich 'verdrongen' in een lawine van mensen die alsmaar kwamen en gingen. Het enige eigen plekje was het zogeheten 'Centrum van Indische gedetineerden' in Blok III, de zolder waar althans een deel van hen een 'naar omstandigheden genoeglijk leven' leidde. Ze vonden - behalve het gebouw letterlijk! - alles overladen en geforceerd: de lezingen, cursussen, kunstbeoefening in allerlei vormen, kringen, godsdienstoefeningen, sport en spel; alles. In Buchenwald waren ze ook zo begonnen, maar nu hoefde dat voor hen allemaal niet meer zo nodig.

Toen na de eerste executies van 15 augustus 1942 hun privileges in de verdrukking dreigden te komen, werd actie ondernomen om hun positie veilig te stellen. Met de daarbij door een aantal van hen voorgestelde overbrenging naar elders, waren nogal wat Buchenwalders - ondanks alles - het niet eens. Ook niet na de tweede fusillade op 16 oktober en wat die voor het leven op Beekvliet ook tot gevolg had.

Toch marcheerden zij op 19 oktober in 5 groepen, elk onder leiding van een groepscommandant af naar hun nieuwe kamp *De Ruwenberg*, hemelsbreed op ongeveer een kilometer van Beekvliet. Ze werden er ontvangen door acht daar nog verblijvende fraters die voor zover de regels dat toelieten, met hun nieuwe gasten meeleeften en die waar mogelijk bijstonden.

Het verblijf in de Ruwenberg was voor de Indische gijzelaars, ondanks het gemis van hun collega's van Beekvliet, toch royaler en aangenamer. De groep was naar verhouding klein en dus beter 'hanterbaar'. Toch werd de onderlinge saamhorigheid geweld aangedaan door verschillen in hiërarchie. Een gijzelaar karakteriseerde later de periode in de Ruwenberg als: 'Het Bonzen-tijdperk'. Er waren grote bonzen (de Kampleider), speciale bonzen (eetzaaloudste, slaapzaaloudste, etcetera), midden-bonzen en kleine bonzen. Per opeenvolgende categorie nam hun invloed evenredig af!

In de vaste overtuiging op korte termijn toch te zullen worden ontslagen, waren de meesten minder bereid om bij wijze van tijdvulling mee te doen aan allerlei 'moeilijke' activiteiten, zoals: lezingen en cursussen, toneel en cabaret. Die bleven wel bestaan maar draaiden op een laag pitje.

Het enthousiasme voor puur verstrooiende bezigheden daarentegen, nam sterk toe. De ligging van het kamp aan De Dommel bood ook nog nieuwe vormen tot recreatie zoals: vissen, zwemmen en zelfs schaatsen. Er waren ook geïnterneerden die bijen hielden en die kippen of konijnen fokten.

Deze veranderingen in de kampstructuur tekenden zo'n beetje de sfeer van: 'Het zal cerdaags wel afgelopen zijn.' Die opvatting werd - behalve door de regelmatige ontslagen - vooral gevoed door de soepelheid waarmee de Unterkommandant verlofaanvragen honoreerde en accoord ging met het ontvangen van bezoek en het op bezoek gaan. Gecombineerde activiteiten met de Beekvlieters boden over en weer veel mogelijkheden tot ontmoetingen. 'Draadbezoek' (bezoek aan de afrastering van het kamp) werd vaak - maar niet altijd - door de vingers gezien en bezoeken aan 'de specialist' in Den Bosch ook in groepsverband werden steeds minder moeilijk.

Het hele postwezen - inclusief het 'pietheinen' en het clandestien versturen van zélf-ontvangen levensmiddelen naar huis - verliep redelijk gesmeerd. De gijzelaars begonnen zelfs wat openlijk een beetje brutaler te worden. Sinds 21 mei 1943 gaven zij twee maal per maand onder de titel: 'Ruwenberger Vaatdoek', Nieuws en Advertentieblad voor de geïnterneerde bevolking van De Ruwenberg' een eigengetypt periodiek uit; een uitgave van NV Luctor et Emergo, die bol stond van kritische beschouwingen en berichten,

verhalen en advertenties waarvan de toon afwisselend cynisch, sarcastisch, ironisch of humoristisch was. De abonnementsprijs was 20 sigaretten of 5 sigaren per kwartaal; bij vooruitbetaling te voldoen. Tarieven voor advertenties werden eveneens uitgedrukt in sigaretten en sigaren.

Herhaaldelijk lag een exemplaar open en bloot in deze of gene algemene ruimte. Ondanks de ten opzichte van de Duitsers weinig vleiende inhoud, kon het blad blijven bestaan. Tot 26 augustus 1944, toen verscheen het laatste nummer.

Ruim een week later - op 6 september - werden de 120 nog in de Ruwenberg verblijvende gijzelaars, zonder ontbijt, onder gewapende geleide in gesloten gelederen afgevoerd naar concentratiekamp *Vught*. Na een tocht van 2½ uur kwamen ze daar om 12.30 uur aan. De ontvangst was er 'Buchenwalds'. Ze werden afgesnauwd en toegebruld. Ze moesten tegen de muur gaan staan met hun gezicht er naar toe. Ze kregen niets te eten of te drinken dan nadat ze eerst in smerige volgepakte barakken een slaappleats hadden toegewezen gekregen. De 'nieuwe nachtmerric' duurde 11 dagen. Op 17 september 's middags om 15.00 uur kwam de mededeling, dat ze vrij waren. Iedereen haaste zich zo snel hij kon de poort uit. Mennes - kampeider van het eerste uur - was de laatste.

Persoonlijke herinneringen van Gestelnaren

Hoewel de inval van de Duitsers en de daaropvolgende bezetting in vergelijking met andere plaatsen in Nederland niet wereldschokkend genoemd mag worden, is de gehele oorlogsperiode, zeker gezien vanuit het perspectief van de inwoners van Gestel die alles aan den lijve ondervonden, een spannende geweest. Daarvan mogen een aantal belevenissen van dorpsgenoten getuigen.

Antoon ter Stege herinnert zich hoe hij op 10 mei 1940 door zijn moeder gewekt werd met de kreet 't is oorlog'. Er waren al vliegtuigen te zien geweest die elkaar achterna zaten en beschoten. Desondanks onderweg gegaan naar school in 's-Hertogenbosch, heeft hij vanaf Ruimel (over het toen nog dicht bij de Ruwenberg gelegen 'Lange Pad') de soldaten van de bereden artillerie met hun zesspannen aan zien komen rijden in de richting van de Ruwenbergstraat. Ook werd er een 'lichte' luchtdoelmitrailleur onder de hoge beukebomen opgesteld om eventuele vijandelijke vliegtuigen af te schrikken. 's Middags bleek een Engels vliegtuig (in nood?) zijn bommenlast gedeponeed te hebben op een boerderij op het Grinsel, waarbij gelukkig geen dodelijke slachtoffers te betreuren waren. De volgende dag, elf mei, waren er hevige beschietingen te horen vanuit de

De gijzelaars op
weg naar kamp
Vught

richting van Den Dungen: het bleek later te gaan om hevige gevechten om de Dungense bruggen, waarbij verscheidene Nederlandse en Duitse militairen gesneuveld zijn. De volgende dag was de strijd om Den Dungen kennelijk beslist en kwamen de Duitsers in een pantservagen vanuit de Stokhoek het dorp in.

Vanaf 13 mei werd het in het dorp steeds drukker met Duitse troepenverplaatsingen. Waarschijnlijk vanwege het woord 'Politie' op het toegangspoortje van huize Ter Stege, kwamen er twee Duitse militairen en werd vader Ter Stege (die in die tijd bijna altijd zijn uniform droeg) gevraagd of hij nog wapens had. Die had hij echter op advies van hogerhand al ingeleverd in het gemeentehuis. Wel moest hij zijn gummistok te voorschijn halen, die de twee Duitsers met de woorden: "Das brauchen Sie nicht mehr, wir machen jetzt die Ordnung" in stukken braken en weggooiden.

Zo vertelt Marie-Sybillae van de Westelaken over de groep 'Indische' gijzelaars die was ondergebracht op de Ruwenberg. Om de tijd daar te doden, wilden de gijzelaars graag lezen maar de

Ruwenberg bezat geen bibliotheek. Die was er wel op Beekvliet en daarom mochten twee gijzelaars twee maal per week naar Beekvliet om boeken te halen en om te ruilen. Ze hadden daarvoor een karretje dat ze zelf moesten trekken. Om langer onderweg te zijn, namen ze niet de kortste weg (toen een zandpad, tegenwoordig de Beekvlietstraat) maar gingen ze via de Nieuwstraat en de Schijndel-seweg. Nu wilde het geval dat de wieltes van het karretje geweldig piepten en vader Hub van de Westelaken bood aan om ze te smeren. Op een keer vroegen de twee gijzelaars of mevrouw Van de Westelaken niet voor melk, boter en eieren kon zorgen en van dat moment af kwamen de gijzelaars twee maal per week 'wieltes smeren'.

Later ontving de familie Van de Westelaken een clandestiene brief van de gijzelaars waarin stond dat er verraad in het spel was en dat de twee gijzelaars, de heren Salwegter en Knuvers, een 'kindermeisje' meekregen. In de brief deelden ze verder mede dat, als de heer Salwegter aan de rechterkant van het wagentje zou lopen, het kind-meisje 'in orde' was en dat dan de spullen overhandigd konden worden. Liep hij aan de linkerkant, dan klopte er iets niet en mocht de familie geen contact zoeken met de gijzelaars.

Een andere herinnering van Marie-Sybillae van de Westelaken dateert uit de laatste twee weken voor de bevrijding. De bierkelder -de familie bezat een brouwerij- was een veilige schuilplaats en bood 's nachts plaats aan 54 mensen uit de buurt. Op een gegeven moment was er 's avonds een razzia: Duitse soldaten liepen rechtstreeks naar de kelder -er moest dus wel sprake geweest zijn van verraad. Er brak natuurlijk paniek uit, sommigen kropen onder hun

De Indische gijzelaars Salwegter en Knuvers met hun boekenkarretje

bed, anderen verstopten zich tussen de biertanks, maar enkelen moesten toch met de Duitsers mee. De volgende dag kwam één van de Duitse soldaten terug met een grote zak snoep voor de kinderen die ook in de kelder aanwezig waren en die natuurlijk erg geschrokken waren. Hij zei: "Gisteren kwam ik als vijand, vandaag kom ik als vriend".

Twee dagen zijn de mensen ook overdag in de kelder gebleven. In de schuur achter de brouwerij lag de wintervoorraad aardappelen en steenkolen zodat elk gezin om toerbeurt wat kon koken.

Ook de heer Buys herinnert zich de tiende mei 1940. Naar de Schijndelse Dijk gegaan, ontmoette hij de smid die zei dat de Duitsers binnengevallen waren en dat het er flink aan toe zou gaan. Ondertussen moest het dagelijkse werk gewoon doorgaan. Een paar dagen later kwam het bericht dat er op de Hogert, op anderhalve kilometer afstand, enkele granaten waren neergekomen en dat daarbij drie doden waren gevallen: twee van de slachtoffers kwamen uit Eindhoven, één uit Gemonde.

Op een ochtend kreeg de heer Buys het bevel van de Duitsers om stro te leveren. Hij deed dat niet graag omdat hij dan de weg bij Van Zelst moest oversteken en hij was bang dat zijn paard en wagen daar gevorderd zouden worden. Het moest toch en de Duitsers gingen zelf mee. Na aflevering van het stro kreeg hij geen vrijgeleide naar huis maar kwam hij gelukkig met paard en wagen behouden thuis aan.

Ook aan inkwartiering door de Duitsers is hij niet ontkomen: zestien soldaten en twee officieren kwamen eenvoudigweg 's ochtends vroeg zijn huis binnenvallen en eisten huis- en slaapkamer op. Ze gebruikten wat ze nodig hadden. Eén voordeel had dat wel: als er andere Duitsers kwamen om spullen te vorderen, werden die door één van de officieren weggestuurd: alles was voor de eigen compagnie.

Voor de veiligheid was er een schuilkelder gegraven. Daarvoor waren door de knecht een stuk of vijftien bomen omgezaagd. Die werden over de kelder heen gelegd. Daarop werd, ondersteboven, de platte wagen gelegd die voor de gelegenheid was ontdaan van de wielen. Daar overheen kwam een aantal lagen zand en stro en balken. De schuilkelder heeft zijn dienst bewezen: al in de eerste nacht viel er een granaat op de stal, die daarvoor als slaapvertrek had gediend. Alles wat er in stond werd vernield en er zouden zeker slachtoffers zijn gevallen.

Wat later zijn er op verzoek van Aarts onderduikers geplaatst op de boerderij. Die werden 's nachts ondergebracht in een holletje in het hooi op de hooizolder. Achteraf bleek het niet om joodse mensen te gaan (die evengoed geholpen zouden zijn) maar de angst voor ontdekking was natuurlijk groot, ook bij de onderduikers.

Een andere ooggetuige van de Duitse inval was Jos van de Oetelaar (in Gestel beter bekend als Jos de Rijf). Hij heeft de eerste Duitsers op motoren het dorp zien binnenkomen. De eerste maanden na de inval ging het volgens hem nog redelijk goed: er was nog genoeg eten, er waren nog sigaretten en je zei nog wat je wou. Maar na een maand of zes kwam de N.S.B. opzetten en wist je niet meer wie aan de goede en wie aan de verkeerde kant stond. Ook nam het aantal verordeningen bijna dagelijks toe.

Op een keer heeft hij op de hoge stoep op de Pettelaar een V1 zien overvliegen waarvan de motor af sloeg: dat betekende dat hij meteen naar beneden kwam of nog een kilometer of twintig doorvloog, daar was niets zinnigs over te zeggen. Eén is er bij de kerk afgeslagen en in de hei terechtgekomen maar heeft gelukkig geen slachtoffers gemaakt.

Ondergedoken in de bierkelder bij mevrouw Van de Westelaken, is Jos bij een razzia opgepakt en naar Beekvliet gebracht. Zijn vrouw, in de mening dat hij op transport gesteld zou worden, gaf hem nog een 'mik' mee. 's Nachts heeft hij op Beekvliet nog veel plezier gehad en voorgedragen met Jozef Willekens aan de piano. De volgende dag moesten de opgepakte mannen in gelid naar Zegenwerp om daar te gaan werken, iets wat ze niet van te voren wisten. Op wie de rij zou verlaten, zou worden geschoten. Jos van de Oetelaar daarover: "Je bent toch wel doodsbang maar ik denk: ze schieten toch niet zomaar iemand dood. Ik denk: als ik daar bij de dominee kom, dan wip ik over de muur heen. Maar aan iedere kant van de rij liepen drie Duitsers. Ter hoogte van het huis waar Kees Smulders vroeger woonde, begon ik de Duitsers uit te testen. Ik liep geregeld een stukje uit de rij en dan weer terug maar er werd niet geschoten en er werd ook niet geroepen.

Ik denk: maar dat fiks ik hem dadelijk bij de dominee. Ik liep steeds verder. We zijn net de hoek om en ik wip over de muur. Die was toen hoger dan nu en er lag glas op. Heel mijn handen waren kapot. Toen ben ik bij de dominee naar binnen gegaan. Toen ben ik de dans nog ontsprongen.

's Anderendaags of twee dagen later kwam er een brief met de mededeling dat bij wie niet ging werken, het huis in brand gestoken werd en daar waren de Duitsers toe in staat. Ze werden hoe langer hoe grimmiger. We moesten ons allemaal melden op het gemeentehuis en binnen een witte lijn blijven staan. Wie daarbuiten kwam, werd neergeschoten. Nou zie ik Willem van Doorn naar boven gaan naar het gemeentehuis: er moest gebakken worden. Ik had er op dat moment geen erg in maar toen kwam Frans van Griensven, die kwam van boven en liep weg. Ik denk: ik smeer hem dadelijk naar boven en ik ben gegaan en ik deed de deur op de knip, zodat geen mens me kon volgen, je hebt er altijd wel een paar die je nadoen. En

juist komt daar de burgemeester aan met een commandant. "Waar moet u wezen Van de Oetelaar?", vroeg burgemeester Roelofsz. Ik zeg: "Nou, ik moet eventjes om ..." Maar ik stond bij de deur te wachten en zij gingen de burgemeesterskamer in en ik deed de knip van de deur, ik ga naar beneden, de rij uit naar huis. Ik hoorde roepen dat ik het hem weer geflikt had. Dus die dag ben ik weer niet wezen werken."

Een dramatische gebeurtenis uit de bezettingstijd was de overval door illegalen in de bossen in de Theerheide, al heeft die een geringe indruk gemaakt op de Gestelse bevolking, weet Henk Eijkemans nog. Onze gemeente had er slechts zijdelings mee te maken en het slachtoffer was ook geen inwoner. De overval vond plaats op de grens van Sint-Michiëlsgestel en Boxtel. In de bossen ter hoogte van het huidige Zonnewende stond een vakantiehuisje, dat eigendom was van de Christelijke Jeugdcentrale in Den Haag. Sinds mei 1943 werd het bewoond door een zekere De Ruiters en diens vriendin. Voor de buitenwereld gingen zij door voor de heer en mevrouw De Ruiters. Bij de illegaliteit -in dit geval het Utrechts Kindercomité- was men van oordeel dat dit vakantiehuisje een ideale schuilplaats was voor joodse kinderen, die uit handen van de Duitsers gehaald waren. Aanvankelijk vertrouwde het verzet de familie De Ruiters volkomen. Al spoedig bleek echter dat De Ruiters een provocateur was door wiens toedoen onderduikers door de Duitsers waren opgepakt. Om te voorkomen dat de illegale organisatie zou worden opgerold en dat joodse kinderen het slachtoffers van verraad zouden worden, werd besloten De Ruiters en zijn vriendin te liquideren. Hiervoor werd de hulp ingeroepen van illegale organisatie 'De Oranje Vrijwilligers'. Op vrijdag 11 juni 1943 werden de drie joodse kinderen van het onderduikadres weggehaald door twee dames van het Kindercomité en elders ondergebracht. Twee leden van het comité kwamen samen met twee gewapende leden van de Oranje Vrijwilligers later op de dag ter plekke om tot de conclusie te komen dat er zich niet twee maar drie personen in huis bevonden. Ze besloten ze alle drie te liquideren. De twee Vrijwilligers hadden echter maar één pistool en waren onervaren: weliswaar werd De Ruiters dodelijk getroffen en zijn vriendin zwaar gewond maar de derde persoon, een zoon van een vriendin, bleef ongedeerd. De aanslag was mislukt en de gevolgen waren verstrekkend: de twee dames, die de kinderen elders hadden ondergebracht, werden gearresteerd en via via naar kamp Ravensbrück gebracht. Op het adres van het Kindercomité in Utrecht werden veel studenten en joodse kinderen gearresteerd. De verzetsploeg van de Oranje Vrijwilligers werd bijna in zijn geheel geliquideerd.

De noodbrug over
de Dommel

B. De bevrijding

Op 6 juni 1944 landden de Geallieerde troepen op de kust van Normandië. Hun opmars verliep voorspoedig. Hoewel de strijd om België nog niet was afgerond, werd op 12 september Eijsden als eerste Nederlandse gemeente bevrijd.

De Geallieerden probeerden vervolgens in een snelle actie naar Duitsland door te stoten. Op 17 september voerden ze daartoe een grootscheepse luchtlanding uit bij Arnhem: operatie 'Market Garden'. De daar gedropte militairen moesten zich zo snel als mogelijk meester maken van de brug over de Rijn, - die toegang gaf tot Duitsland- en die vasthouden totdat het veldleger zich, dwars door bezet gebied heen, via Eindhoven, Son, Grave en Nijmegen een doorgang had bevochten. Op bevel van de Nederlandse regering in Londen kondigde de directie van de Nederlandse Spoorwegen -ter ondersteuning van de acties- een algemene staking af om het Duitse troepenvervoer te desorganiseren. Aan het bevel werd grootscheeps gehoor gegeven.

Maar de landingen bij Arnhem mislukten, mede omdat de pogingen een corridor te forceren, vertraging opliepen. Daarmee was een snelle bevrijding van heel Nederland van de baan. Het gebied boven de grote rivieren bleef bezet maar Limburg, Zeeland en Noord-Brabant werden in de loop van 1944 wél bevrijd.

Op 23 oktober gaven – in het kader van de operatie Pheasant – soldaten van de *First Northhamptonshire Yeomanry* en de *Fifth and Seventh Black Watch* de Gestelnaren hun vrijheid terug. Hier een samenvatting van ervaringen en bevindingen rondom die bevrijding van mensen in ons dorp.

Het Instituut voor Doven

Het Instituut voor Doven heeft vlak voor, tijdens en na de bevrijding nogal wat te maken gehad met de oorlogshandelingen in en rond Sint-Michielsgestel. De Broeders van het Instituut, met name Broeder Beatus en Broeder Celestinus, hebben daarover hun herinneringen opgetekend.

Omdat het reizen per trein in ons land gevaarlijk begon te worden, had de directeur besloten de kinderen na de zomervakantie van 1944 niet meer terug te laten komen. Het was al meermalen gebeurd dat treinen door geallieerde vliegtuigen beschoten werden. Het doel van die beschietingen was troepenverplaatsingen van de Duitsers te voorkomen. Toen Celestinus na de paasvakantie dove kinderen in Vlissingen moest ophalen, zag hij dat achter de locomotief van de trein afweergeschut stond opgesteld.

Op zondag 17 september, een stralende herfstdag, zat de lucht vol motorgeronk: een enorme luchtvloot van Amerikaanse en Engelse transportvliegtuigen en zweefvliegtuigen. Het viel op dat deze luchtvloot zich juist boven het Instituut in drie formaties opsplijste. Een formatie ging in ongeveer noordelijke richting vliegen, een andere boog af naar het noordoosten en een derde koos de oostelijke richting. Deze luchtactie maakte deel uit van de operatie Market Garden.

Intussen hadden de Duitsers op de Theerestraat, schuin tegenover het Instituut, een wagen met afweergeschut opgesteld en werd er op laagvliegende toestellen geschoten. Een zweefvliegtuig raakte los van zijn transporttoestel, kwam langs het Instituut ter hoogte van de dakgoot en kwam neer in Halder, waar de inzittenden door de Duitsers gevangen werden genomen.

Enkele weken later werd een Engels vliegtuig door Duits afweergeschut getroffen, het verloor snel hoogte en stortte neer op een weiland achter het Instituut. De vlammen sloegen eruit, de munitie begon te ontploffen. Het was daarom onmogelijk om het toestel te benaderen. Later is het door de Engelsen opgegraven.

Tussen Veghel, dat al op 19 september bevrijd was, en Schijndel vonden hevige gevechten plaats tussen de Duitsers en de Geallieerden. In Schijndel waren heel wat huizen verwoest en veel mensen waren gevlucht naar Gestel. Ze werden liefderijk in het Instituut opgenomen. Elk gezin kreeg enkele klaslokalen die als woon- en slaapkamer

gebruikt konden worden. De maaltijden werden door de keuken van het Instituut verzorgd.

Er waren ook boerenfamilies bij die het extra moeilijk hadden. Hun koeien die in de wei stonden, moesten elke dag gemolken worden en dat was gevaarlijk. Soms troffen ze vee aan dat door granaatscherven gewond of gedood was.

De Duitsers en de Geallieerden beschoten elkaar over grote afstand. Dat was ook op het Instituut te merken: op de speelplaats van de jongensafdeling kwam een granaat terecht die nogal wat schade veroorzaakte. Er sneuvelden veel ruiten en in de muur van de ziekenkamer werd een groot gat geslagen. Normaal lagen daar de zieke kinderen maar juist die dag waren die overgebracht naar een kamer aan de voorzijde van het Instituut zodat er gelukkig geen slachtoffertjes te betreuren waren.

De laatste avonden voor de bevrijding brachten de Broeders door met de evacués in het souterrain waar de rozenkrans gebeden werd. Sommigen brachten daar vanwege de veiligheid zelfs de nacht door. Een tweede keer werd het Instituut getroffen door een granaat: een grote ravage in de bestuurszaal, een groot gat in de muur en de inventaris voor een groot deel vernield.

De Duitsers, die al enige tijd in de boerderij van het Instituut verbleven, gebruikten de toren van het hoofdgebouw als uitkijkpost. De avond voor de bevrijding kwam een afdeling Duitse soldaten de trap af naar het souterrain. Waar die zo plotseling vandaan kwamen, was niet duidelijk maar omdat buiten aanhoudend geschoten werd, begon het door te dringen dat de bevrijding aanstaande was. Op een gegeven moment was er een geweldige ontploffing te horen. Dat moest de brug over de Dommel zijn die kennelijk door de Duitsers was opgeblazen. Na een half uur zei de commandant van de Duitsers: "Wir ziehen zurück auf Halder.".. (Wij trekken terug naar Halder.) Twee soldaten moesten achterblijven bij de telefoon, waarvoor de lijn blijkbaar al een tijd tevoren was aangelegd. Die vertelden dat ze de oorlog moe waren en dat ze hoopten dat die gauw afgelopen zou zijn. Toen één van hen de telefoon opnam om op te bellen, bleek deze niet meer te functioneren. Achteraf werd duidelijk dat Broeder Leovigild en Broeder Theocritus de lijn buiten hadden doorgeknipt. Die nacht werd er niet veel geslapen want het was voor iedereen, ook voor de twee Duitse soldaten, een spannende nacht.

De Engelse soldaten van de 51 Highland Division hadden in de nacht van 22 op 23 oktober een noodbrug over de Dommel gelegd, waarbij twee militairen sneuvelden. 's Morgens stonden er zware Engelse Sherman-tanks op het gazon van het Instituut. De bewoners konden nu hun bevrijders de hand schudden en hen danken.

Een grote blijdschap maar ook een zekere ontroering was er toen, op het moment dat je beseftte dat je na lange jaren van onderdrukking

H.W.d.,
23-24

eindelijk vrij was: geen persoonsbewijs meer nodig, geen aanplakbiljetten meer met namen van mensen die gedwongen werden voor de Duitsers te werken of namen van gefusilleerde verzetsstrijders, geen controles meer op straat of in de trein.

De twee Duitse soldaten gaven zich over aan de Engelsen, ze werden goed behandeld. Schijndel was daags tevoren bevrijd, wat voor de evacués een extra reden tot vreugde was. Een aantal van hen keerde dezelfde dag nog naar huis terug. Boxtel, Vught en Den Bosch werden op respectievelijk 24, 26 en 27 oktober bevrijd.

Tussen 26 november en 4 december werden er Canadese soldaten, een bataljon van het Algonquin Regiment, ingekwartierd op het Instituut. Ze hadden in West-Brabant zware gevechten geleverd. Hoewel het een rustperiode was, moest er toch geoefend worden en moest het bataljon met nieuwe manschappen aangevuld worden gezien het grote aantal gesneuvelden. In de Theereheide werd geoefend met een nieuw soort vlammenwerper. Pas later werd bekend dat generaal Eisenhower en de Canadese generaal Crerar bij die oefeningen aanwezig waren.

Op 16 december moesten alle Broeders verhuizen naar de voorschouw van het Instituut omdat op de jongensafdeling een militair ziekenhuis werd ingericht. In de speelzaal van de hoogste klassen, de toneelzaal, was de apotheek. De slaapzalen werden gebruikt als ziekenzaal voor de gewonden. De kamers van de Broeders werden bewoond door dokters en verplegers. Voor het Instituut reden ambulances af en aan en in de hal voor de kapel van de jongensafdeling stonden dikwijls rijen brancards met gewonde soldaten. Ook een zieke Broeder heeft waarschijnlijk zijn leven te danken aan de Canadese artsen: hij kreeg penicilline toegediend. (Antibiotica waren in ons lang nog vrijwel onbekend.) Het militaire hospitaal is enkele maanden in het Instituut gevestigd geweest.

Persoonlijke herinneringen van Gestelnaren

Heeft de Duitse bezetting het dagelijks leven in Gestel niet volledig ontregeld, de tijd van de bevrijding bracht natuurlijk gebeurtenissen met zich mee die veel Gestelnaren zich herinneren.

Martha van de Heuvel, wier man Jan van den Heuvel bedrijfsleider was op de boerderij van het Instituut voor Doven, vertelt dat er vlak voor de bevrijding 36 Duitse soldaten bij hen waren ingekwartierd. Op een avond klonk er een geweldige knal die het gezin de schuilkel-der in dwong, inclusief de Duitsers. Na telling van de manschappen was er één vermiste, Oswald Paps, die door een rondvliegende scherf getroffen en gedood bleek te zijn. Nadat alle Duitse soldaten, op vier na die achterbleven om kapotte voertuigen te repareren, vertrokken waren, werd Paps met hulp van die vier op het kerkhof van het Insti-

**Het brandende huis
van Kapteijns aan
de Schijndelse Weg**

tuut provisorisch, zonder kist, begraven: later zou hij in IJsselstein herbegraven worden.

De vier achterblijvers hebben later nog bemiddeld, toen Duitse soldaten die in Schijndel gelegerd waren, op het Instituut de koeien kwamen vorderen. De stallen stonden namelijk vol: koeien van Harrie Verhoeven, Hannes Kluyt, zelfs van Broerens uit Schijndel, die hier geëvacueerd was en zijn vee had meegebracht. Uiteindelijk hebben de Duitsers de beesten laten staan.

Overigens hebben de ingekwartierde Duitse soldaten bij de familie Van den Heuvel nooit iets vernield tijdens hun verblijf. Iets wat van de Tommies, toen die er eenmaal waren, niet gezegd kan worden: met hun kleine gevechtswagentjes reden ze op een keer voor de lol het gaas van het kippenhok plat, zodat de kippen ontsnapten. Niet erg natuurlijk maar ook onnodig. Veel Engelse soldaten zijn er niet ingekwartierd geweest. Op het Instituut waren er wel maar ook niet veel en maar kort.

Koeien spelen ook een rol in de herinneringen van de heer Buys: voor de bevrijding had hij twaalf koeien, erna geen meer. Toen de granaten begonnen te vallen, werd een aantal koeien getroffen en die moesten worden geslacht. Het vlees werd onder toezicht van de politie aan de liefhebbers verkocht. Op een keer gebeurde het dat er wel

honderd potentiële kopers stonden te wachten, toen er een granaat viel. Iedereen vluchtte natuurlijk en een groot aantal was de lust tot kopen vergaan: men waagde zijn leven liever niet voor een pondje vlees.

In die tijd was het ook dat de molen op de Genenberg vaak onder vuur lag en dat het huis van Piet Vorstenbosch in brand is geschoten.

Martien van Griensven, toen een jongetje van tien jaar, vertelt over zijn herinnering aan de bevrijding: "De bevrijding zelf was gebeurd voor wij er erg in hadden. Wij zagen aanvankelijk de soldaten die in de schuttersputjes zaten nog aan voor Duitsers. Nadat ons duidelijk was geworden dat het Britten waren, zijn wij naar buiten gegaan. Dit ontlokte onze overbuurman, dokter Piet Romme, de opmerking: "Zijn ze bij Van Griensven gek? Het zit hier vol met Duitsers en ze staan er op straat nog naar te kijken". Weldra zag hij dat het de Tommies waren en sprong hij met een doos bonbons in de hand door een gat in het raam naar buiten. Deze bonbons had hij de gehele oorlog bewaard voor de bevrijders en nu kon hij ze uitdelen. We zijn op 23 oktober 1944 om klokslag vier uur, toen de brug werd opgeblazen, bevrijd.

Angstige momenten beleefde Willem Wolfs, tegen het einde van de oorlog zelf onderduiker. Drie weken voor de bevrijding - in de verte was kanongebulder te horen, Eindhoven was al bevrijd - ging hij naar het café dat eigendom was van twee tantes van zijn vrouw. Er was een handboogschutterij gevestigd. Gebruik makend van de schietbaan op de binnenplaats, zag hij de struiken bewegen en ontdekte daar een gevluchte gijzelaar: holle ogen, mager, een stoppelbaard en gekleed in een smerige overall. Hij vertelde dat er nog twee gijzelaars in de buurt verstopt zaten. Na hem te drinken gegeven te hebben, heeft Willem Wolfs Toon van Engelen in vertrouwen genomen en om hulp gevraagd. Die heeft de mannen toen naar de pastorie gestuurd, waar ze door kapelaan Van Vught wel verder geholpen zouden worden. Of dat ook is gebeurd en hoe het de drie verder is vergaan, is nooit duidelijk geworden.

Balans

Behalve een heleboel persoonlijk leed en materiële vorderingen door de Duitsers van radio's, fietsen, klokken, scholen enzovoorts, waren de directe gevolgen van het oorlogsgeweld de volgende: drie inwoners sneuvelden als Nederlandse militairen, vijf inwoners werden dodelijk getroffen, de bruggen over de Dommel en de Essche-stroom werden opgeblazen, tien panden werden totaal vernield, tweeënveertig panden werden zwaar beschadigd en honderdenvijftien panden lichtbeschadigd.

Nawoord

Wij hebben dit boekje de ondertitel meegegeven: 'Herdenken in balans'. Na het lezen ervan zal u wellicht duidelijk zijn waarom. We hebben alle noodzakelijk aan de orde te stellen facetten in een redelijke onderlinge verhouding willen presenteren. Het is dus geen verhaal geworden dat -in welk opzicht dan ook- pretendeert volledig te zijn, maar dat hopelijk wél velen ertoe aanzet zelf dieper te graven naar wat ze er in gemist hebben.

Hoewel dat wat er tijdens de oorlog en rond de bevrijding in Sint-Michiëlsgestel gebeurde de hoofdmoot van dit boekje vormt, leeft bij ons het onbevredigende gevoel dat we, in de beperkte opzet ervan, zo veel niet hebben kunnen vertellen.

In vergelijking met andere Nederlandse gemeenten speelde zich in ons dorp veel af. In een groter geheel met name in de gijzelaarskampen 'Beekvliet' en 'De Ruwenberg'. In een kleiner verband onder de dorpingen zelf. Over de eerste twee is zeer veel geschreven en gepubliceerd (al zou een samenvattend verhaal over de 'Indische' gijzelaars een welkome aanvulling zijn).

Voor wat betreft de ervaringen van de inwoners van Sint-Michiëlsgestel hebben wij uitsluitend geput uit de gegevens die Martien van Griensven met veel inzet heeft verzameld. Een speciaal woord van dank aan hem is hier dan ook op zijn plaats.

Het aantal Gestelnaren dat de oorlog in en de bevrijding van Sint-Michiëlsgestel zélf heeft meegemaakt, wordt steeds kleiner. Daarom doen wij hier een oproep aan ieder van hen die zijn/haar ervaringen wil prijsgeven, dat te doen. Het zou ons of anderen in staat stellen om 'het Gestelse deel' van ons verhaal t.z.t. aan te vullen en te verfijnen, om -zo nodig- de balans bij te stellen.

Bronnen en Literatuur

Voor het schrijven van dit boekje hebben wij in hoofdzaak gebruik gemaakt van:

Het archief van de Fraters CMM te Tilburg: *Oorlogsdocumentatie 1940-1945*, Huize Ruwenberg, Sint-Michiëlsgestel, (map 1 tot en met 12).

Gedenkboek gijzelaarskamp 'Beekvliet'.
Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Schiedam, 1946.

Dr. J.S. Bartstra: *Adolf Hitler*.
W. de Haan-Standaard Boekhandel, Zeist/Antwerpen, 1964.

W. Beemstra e.a.: *Wereld in Wording. Deel 4: 1919 tot heden*.
G.B. van Goor zonen's Uitgeversmaatschappij, Den Haag, 1972.

Dr. H. van Capelle: *Intimi rond Adolf Hitler*.
Van Gorcum, Assen/Intermediair, Amsterdam, 1978.

J.J. Heijdecker en J. Leeb: *Opmars naar de galg*.
Scheltema en Holkema N.V., Amsterdam, 1961.

Dr. L. de Jong: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.
Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1969 e.v.

J. Knigge: *Historisch perspectief, deel I: 1900-1945*.
De Vuurbaak b.v., Groningen, 1984.

Drs. W.H.Th. Knippenberg: *150 Jaar Klein Seminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch 1815-1965*. 's-Hertogenbosch, 1965.

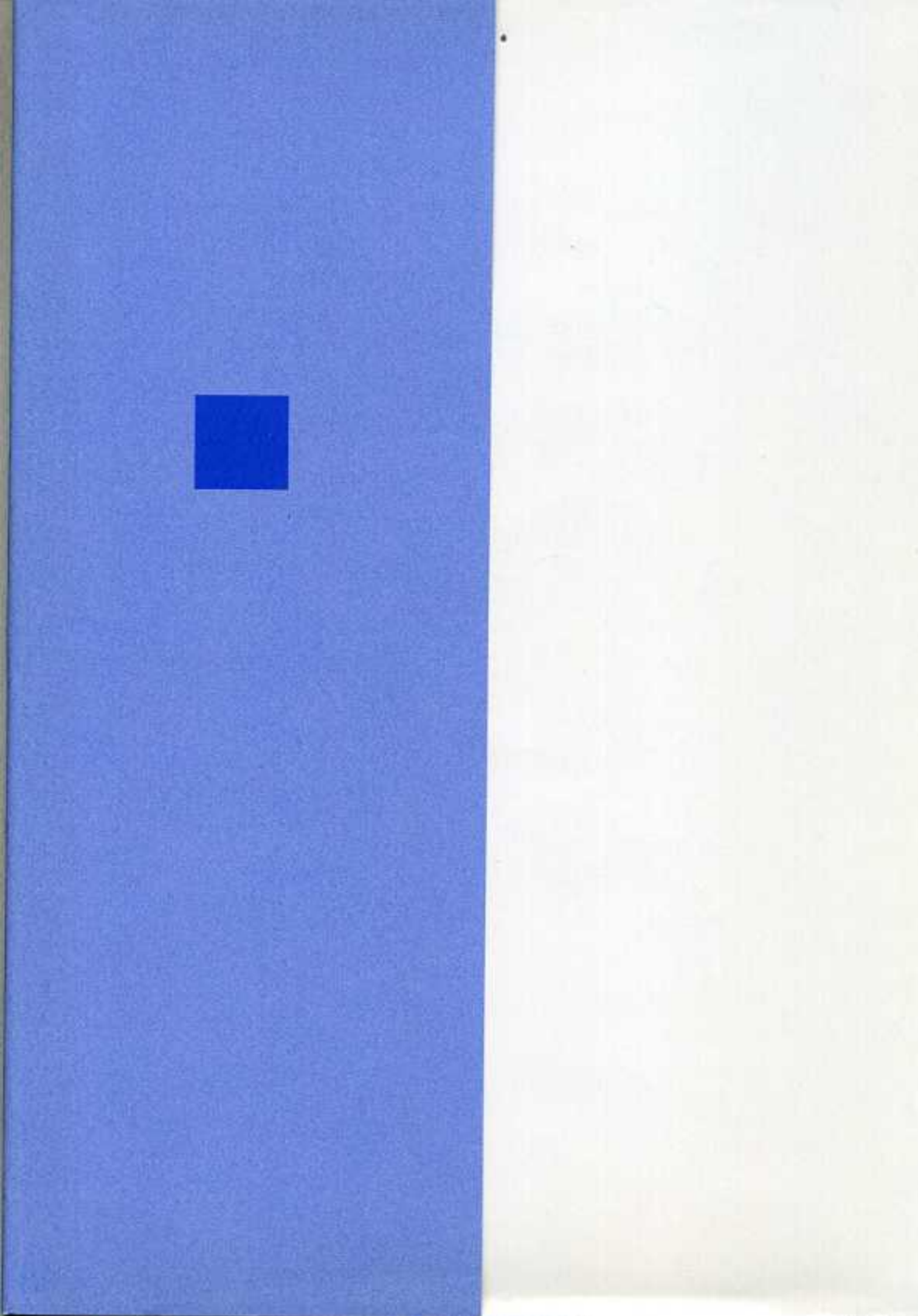
N. Nolte: *Het Fascisme*.
N.V. Het Parool, Amsterdam 1964.

R. Peereboom: *Gijzelaar in Gestel*.
De Erven J.J. Tijl N.V., Zwolle, 1945.

R.C. Seriese en W.H. Blok: *Examenbundel Geschiedenis voor 1991*.
Onderwijspers, Leiden, 1990.

H. Ulrich e.a.: *Geschiedenis van gisteren*.
Malmberg, 's-Hertogenbosch, 1978.

Sint-Michielsgestel

Oorlog en bevrijding

Herdenken in balans

Dit boekje wil inzicht
bieden in de relatie van
gebeurtenissen en
ontwikkelingen die – nationaal
en internationaal – leidden
tot de Tweede Wereldoorlog
en tegen die achtergrond
laten zien wat er zich in
Sint-Michielsgestel rondom
de oorlog afspeelde.
Herdenken in balans.